

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ЗАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	8
1.1. Історія становлення принципу добросовісного виконання зобов'язань	8
1.2. Поняття і нормативний зміст принципу добросовісного виконання зобов'язань	16
РОЗДІЛ 2 ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У МЕХАНІЗМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	24
2.1. Дотримання принципу добросовісного виконання зобов'язань в контексті принципу <i>pacta sunt servanda</i>	24
2.2. Особливості співвідношення принципу добросовісного виконання зобов'язань з іншими принципами міжнародного економічного права.....	32
РОЗДІЛ 3 ПРАКТИКА УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	44
3.1. Імплементация принципу у національне законодавство України	44
3.2. Принцип добросовісного виконання зобов'язань в умовах глобалізації.....	49
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об’єднаних Націй

ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі

МЕП – міжнародне економічне право

НБСЄ – Рада з безпеки та співробітництва в Європі

ООН – Організація Об’єднаних Націй

СОТ – Світова організація торгівлі

Статут ООН – Статут Організації Об’єднаних Націй

ЮНСІТРАЛ – Комісія ООН з права міжнародної торгівлі

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Нині міжнародне публічне право набуває нових характеристик. Цей процес постійного вдосконалення й розширення механізму міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин не може не позначитися на розвитку як міжнародного публічного права загалом, так і міжнародного економічного права зокрема. Базову роль у згаданому процесі відіграють принципи міжнародного права. Вони є соціально зумовленими нормами, ідеями, що відображають характерні риси та особливості міжнародної правової системи, її головний зміст. Саме вони є тими керівними ідеями, які покликані надавати загального розвитку всій правовій системі в цілому, а також її окремим галузям.

Дія принципів міжнародного економічного права показує, що вони не характеризуються відстороненістю від реалій сучасних міжнародних економічних відносин. Згадані норми роблять свій суттєвий внесок у механізм міжнародно-правового регулювання світових економічних відносин. Вони є своєрідним вираженням об'єктивних вимог навколишнього середовища до механізму міжнародно-правового регулювання, закріплюють особливості дії згаданого механізму. Говорячи про принципи міжнародного економічного права, не можна не звернути увагу і на їх стабільність порівняно з іншими нормами міжнародного економічного права. Це зумовлено, власне, самою специфікою згаданих норм, адже вони, не підвладні раптовим змінам. Процес формування та модифікації їх змісту має виважений, а тому не швидкоплинний характер, хоч і з елементами динамізму. Виходячи з того, що міжнародне економічне право повинно сприяти мирній економічній співпраці держав на взаємовигідній основі, здійснення зазначених цілей вимагає неухильного поширення на галузь міждержавних економічних відносин і послідовного дотримання в згаданій галузі основних принципів сучасного міжнародного права.

Для теорії міжнародного права характерний основний принцип *pacta sunt servanda*, який означає, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його

учасників і повинен добросовісно виконуватись». Ґрунтуючись на цьому принципі, держави зобов'язуються виконувати умови міжнародних договорів, учасниками яких вони є, проте вибір способів і порядок реалізації на національному рівні є внутрішньою справою кожної держави окремо. Процес реалізації визначається національним правом, якщо інше не передбачено самим договором. Зазначимо, що незважаючи на достатньо важливе значення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у міжнародному економічному праві, на рівні докрина відсутнє комплексне дослідження його саме як принципу міжнародного економічного права. З практичної точки зору актуальність досліджуваної теми також продиктована тим фактом, що принцип добросовісного виконання зобов'язань у механізмі міжнародно-правового регулювання є найважливішою основою міжнародного економічного права. Наразі міжнародне економічне співробітництво розширюється, до нього долучаються нові суб'єкти. Зазначене й обґрунтовує актуальність нашого дослідження.

Стан наукової розробленості проблеми. Дослідженням принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань займалися провідні зарубіжні та вітчизняні науковці: Я. Броунлі, М. Шо, А. Д'Амато, О. В. Задорожній, Д. П. Богатчук, Н. В. Захарова, Ю. В. Климчук, І. І. Лукашук, О. І. Тіунов та ін., які розглядали питання поняття принципу добросовісного виконання зобов'язань та його змісту, визначили роль принципу добросовісного виконання зобов'язань у механізмі міжнародно-правового регулювання, але без прив'язки до міжнародного економічного права. Зазначимо, що відсутність глибокого теоретичного аналізу поняття «принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань», пошук ефективних шляхів правозастосування та недостатність ґрунтовних наукових досліджень цього питання становить значну перешкоду на шляху практичного застосування принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у міжнародному економічному праві.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі вивчення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань визначити правову природу

та особливості застосування зазначеного принципу в міжнародному економічному праві.

Для досягнення вказаної мети було поставлено такі **наукові завдання**:

- виявити етапи становлення принципу добросовісного виконання зобов'язань;
- визначити поняття і нормативний зміст принципу добросовісного виконання зобов'язань;
- охарактеризувати дотримання принципу добросовісного виконання зобов'язань в контексті принципу *pacta sunt servanda*;
- встановити особливості співвідношення принципу добросовісного виконання зобов'язань з іншими принципами міжнародного економічного права;
- виявити особливості імплементації принципу в національне законодавство України;
- визначити тенденції принципу добросовісного виконання зобов'язань в умовах глобалізації.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, в яких проявляється дія принципу добросовісного виконання міжнародних економічних зобов'язань.

Предметом дослідження є принцип добросовісного виконання зобов'язань в міжнародному економічному праві.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є система філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів і підходів, принципів пізнання нормотворення і застосування міжнародного права, які використовуються в сучасній науці міжнародного публічного права.

Так, діалектичний метод дозволив розкрити характер залежності нормативного регулювання принципу добросовісного виконання міжнародних економічних зобов'язань від особливостей розвитку міжнародного права на різних етапах. Також він дав можливість вивчити об'єктивні правові явища в їхній системній взаємопов'язаності та взаємозумовленості. Формально-логічний метод використано для визначення поняття і нормативного змісту принципу

добросовісного виконання зобов'язань. Метод тлумачення норм дав можливість з'ясувати сутність і провести аналіз юридичного змісту положень універсальних, регіональних та локальних міжнародних документів з питань добросовісного виконання зобов'язань та визначити особливості співвідношення принципу добросовісного виконання зобов'язань з іншими принципами міжнародного економічного права. Порівняльно-правовий метод використовувався для оцінки співвідношення принципу добросовісного виконання зобов'язань з іншими принципами міжнародного економічного права. Історико-правовий метод використано при дослідженні еволюції становлення принципу добросовісного виконання зобов'язань, виявленні основних притаманних різним періодам рис і закономірностей. Методи прогнозування і моделювання застосовано для оцінки тенденцій розвитку принципу добросовісного виконання зобов'язань в умовах глобалізації.

Структура дослідження. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 62 сторінки. Список використаних джерел складається з 68 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ЗАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1.1. Історія становлення принципу добросовісного виконання зобов'язань

Теоретичні проблеми принципу добросовісності в міжнародних зобов'язаннях, розуміння та аналіз сучасних тенденцій його правозастосування невід'ємно пов'язані з досвідом минулих історичних епох.

Як категорія юридична, поняття «добра совість» (*bona fides*) сформувалось ще на ранніх стадіях розвитку римського приватного права і вже в період Ранньої Республіки (509–265 рр. до н. е.) увійшла у «плоть і кров римського суспільства» [19, с. 183]. *Bona fides* походить з римського «*fides*» – віра, довіра, моральний обов'язок всіх людей виконувати своє зобов'язання, в чому б воно не виражалось [35, с. 131]. *Fides* також означала особистий зв'язок між контрагентами (довіру між ними). На ранній стадії розвитку римського суспільства товарообмін носив зовнішньоекономічний характер та мав комунікативне значення як встановлення особистого зв'язку з представниками інших родин, які таким чином з чужих ставали своїми. Так, наприклад, у стародавні часи відносини поклажі та позики обслуговував цивільний контракт *fiducia*, сама назва якого вказувала на те, що він заснований на *fides* – особистому зв'язку між контрагентами. Відповідно, цивільні позови, які в подальшому були створені в межах преторського процесу для захисту правочинів поклажі та позики, ґрунтували обов'язки сторін на *bona fides*. Виходячи з цього, Д. В. Дождав робить висновок про те, що *fides* історично стала опорою всіх правовідносин спочатку між родинами Риму, потім між громадянами та негромадянами Риму та одним з основних творчих елементів правового мислення [35, с. 141]. М. Гаррідо вказує на те, що *fides* був духовним фактором, який розповсюдив свій вплив на всю сферу римського приватного права [12, с. 182]. В подальшому *fides*, як сувору пов'язаність власною заявою і взаємну

довіру сторін договору, почали визначати саме як *bona fides*. Однак маємо зауважити, що загальна тенденція розвитку римського права полягала у поступовому звільненні його від етнічної екзотичності і набутті ним рис наднаціональних, універсальних для всіх народів. За таких умов спочатку в цивільному (*ius civile*), а згодом і в більш космополітичних преторському (*ius praetorium*) і праві народів (*ius gentium*) виникає потреба у зверненні до поняття добра в його загальнолюдському значенні як найвищого імперативу. Такою універсальною морально-правовою категорією виступає поняття добросовісності (*bona fides*), а основу цього поняття складає не що інше, як міжнародний економічний звичай, який передбачає сумлінність учасників торгового обороту, без якої в жодному соціокультурному середовищі ринкові відносини існувати просто не можуть, адже товарно-грошовий обмін в силу звісної абстрактності загального еквіваленту потребує певного ступеню довіри.

На думку М. Бартошека, спочатку *bona fides* проявлялась у сфері неформальних договорів, потім стала впливати і на інші сфери зобов'язального прав [35, с. 132]. М. Шермайер зазначає, що *fides* розглядалась як загальний філософський принцип і полягала в моральному обов'язку не завдавати шкоди іншим, в той час як трансформована від неї в юридичний принцип римського приватного права *bona fides* в договірних зобов'язаннях була виражена в правилі діяти чесно, вірно та справедливо при виконанні контракту [49, с. 90–91].

На нашу думку, стародавнє право Риму було дуже формалізованим та консервативним. Панувало так зване «суворе» право – *ius strictum*. У договірних відносинах цієї доби діяло не те, що було бажане, а те, що було сказане; літера договору мала перевагу над його думкою та змістом. Це означало, що згідно з принципом суворого додержання права, виконання зобов'язання, яке відповідало характеристикам договору та закону, було належним, навіть якщо мало певні вади, які не були застережені ані в договорі, ані в законі.

Вищенаведене дає підстави виділити такі основні сфери римського приватного права, які виникли або трансформувались в нову якість під впливом

bona fides: це позовне провадження, засноване на принципі добросовісності (*bonae fide iudicium*) та зобов'язання «доброї совісті» (*obligationis stricti juris*).

З розвитком обороту та послабленням формалістичних тенденцій в договірному праві Риму все більше контрактів розглядаються з позиції необхідності їх добросовісного та справедливого виконання в нових економічних умовах, а не з формалістичної точки зору. Поряд зі старими договорами «суворого» права (*obligationis stricti juris*), з'являються договори «доброї совісті» (*obligationis bonae fidei*), тобто такі, зміст яких визначається не їх умовою, а справжніми намірами сторін, або якщо вони незрозумілі, звичаями ділового обороту [35, с. 1324].

Після падіння Римської імперії концепція добросовісності в якості принципу виконання договорів виникає знову в практиці купців Європи впродовж XI та XII століть. С. Віттакер зазначає, що в період середньовіччя та у більш пізні часи *aequitas* згадувалась як головний чинник та аргумент в дискусії щодо застосування суворого права, причому в більшості випадків вона ототожнювалась саме з *bona fides* [49, с. 17–18]. Проте зазначимо, що вже в цей час добросовісність поступово адоптується в загальний принцип цивільного права країн континентальної сім'ї. При цьому право нових народів в процесі рецепції римського права сприймає добросовісність в її початковому функціональному вигляді, а саме як інструмент захисту дійсного змісту договору, а також як загальний регулятор зобов'язань з точки зору справедливості, який нові (пандектні) юристи позичили з римського застереження про недобросовісність позивача.

Однією з характерних ознак процесів глобалізації в правовій сфері є зростаючий вплив міжнародного права і міжнародних правових систем на національне право, національні правові системи та їх сім'ї і навпаки. Тому вважаємо за доцільне привести приклад закріплення принципу добросовісності в нормах німецького цивільного законодавства.

Принципом добросовісності «пронизано» багато інших норм Цивільного уложення Німеччини. Відповідно до ст. 157 BGB, договори слід тлумачити

добросовісно, приймаючи до уваги звичаї ділового обороту. Згідно ст. 277 «Добросовісність у власних справах» BGB, особа, яка несе відповідальність лише за таку міру обачності, яку вона звичайно проявляє у своїх власних справах, не звільняється від відповідальності за грубу недбалість. Через такий підхід законодавця В. Соловійов, з яким ми повністю погоджуємось, говорить про те, що BGB контролює позаюридичними критеріями виконання договірних зобов'язань [38, с. 33].

Німецьке Цивільне уложення здійснило значний вплив на законодавство багатьох інших країн, передусім Японії та Таїланду, цивільні кодекси яких практично є копіями BGB, а також на Австрійський Цивільний кодекс 1811 року, в який були внесені доповнення, прямо позичені з BGB, зокрема, норми про «добросовісність». Стаття 288 ЦК Греції 1940 року також відтворює параграф 242 BGB. Відповідно, суди цих держав активно використовують посилання на принцип добросовісності при вирішенні спорів, що впливають із зобов'язань. Для країн, які запозичили класичний німецький підхід щодо місця добросовісності, в окремих випадках є характерним незастосування спеціальних законів за обставин, коли вони суперечать принципу добросовісності.

Усе наведене вище дає підстави зробити висновок про те, що національне законодавство практично всіх держав континентальної системи права, з тими або іншими застереженнями, сприйняло добросовісність як загальний принцип цивільного законодавства або як спеціальний принцип виконання зобов'язань. О. О. Мережко, аналізуючи специфіку правового регулювання цієї категорії в цивільному праві різних країн, прийшов до висновку про те, що така специфіка зумовлює поділ законодавчого підходу до добросовісності та три основні групи: 1) німецьку; 2) французьку; 3) англо-саксонську [27, с. 72]. Обмежившись лише континентальною системою права (система загального права буде розглянута окремо), ми можемо частково погодитись з таким поділом, оскільки дійсно, як показує історичний аналіз, принцип добросовісності мав певні відмінності у правозастосовчій практиці Німеччини та Франції. Зокрема, німецька доктрина та судова практика, на відміну від французької, переважно розглядала

добросовісність як загальний регулятор та коректор договору, а також іноді і закону. У французькому законодавстві та доктрині концепція добросовісності, в свою чергу, тісно пов'язана з заборонаю зловживання правом. В Німеччині добросовісність відіграла ключову роль у відході від принципу номіналізму в грошових зобов'язаннях на певному історичному етапі, чого не було у Франції. Німецька судова практика також більш активно застосовує вимоги добросовісності при вирішенні договірних спорів. В той же час, на нашу думку, наведений поділ не можна назвати повністю обґрунтованим, оскільки він не враховує специфіку регулювання принципу добросовісності в цивільному праві Нідерландів, де він має дуже своєрідний вираз та не є похідним від німецької або французької моделі.

У правовій доктрині Великобританії переважає позиція, згідно з якою принцип добросовісної поведінки учасників цивільних правовідносин не визнається загальнообов'язковим. Так, на думку Альберто Масі, прецедентне право Англії не визнає, що зобов'язання сторін контракту загального характеру мають відповідати стандартам добросовісності (*good faith*) [56]. Деякі інші вчені вдаються до прямої критики концепції добросовісності, називаючи її недосконалим втіленням етичних стандартів у правові норми, або запрошенням для суддів відмовитись від обов'язку виносити юридично обґрунтовані рішення та вдатись до застосування персональних оцінок, які не піддаються аналізу.

В. Тетлі вважає, що вимоги добросовісності *de facto* реалізуються у сучасному загальному праві, окрім деяких названих інститутів, через наступні юридично значимі правомірні або неправомірні дії: введення в оману (*misrepresentation*), додаткові договірні зобов'язання (*collateral promise, collateral contract*), помилка (*mistake*), зловживання впливом (*undue influence*), примус (*duress*), договірні умови, що не підпадають під існуючу класифікацію (*innominate contract terms*), безпідставне збагачення (*unjust enrichment*) [61, с. 574–576]. На нашу думку, історичні обставини та цілі, які були досягнуті в результаті появи договорів «доброї совісті», як контрагрумена римському суворому праву, та права справедливості, як противаги прецедентному праву, є дуже схожими в

принципових моментах. Так, в обох випадках «нове» право було вироблене представниками судової влади, які вдавались до цього для цілей створення більш ефективної та справедливої нормативної бази в умовах, коли суспільні відносини розвивались значно швидше існуючого законодавства. В цей час високий рівень суддівської правосвідомості дозволив виносити прогресивні рішення з цивільних спорів, які ґрунтувались на вимогах добросовісності та справедливості і були більш адекватними до вимог обороту, ніж рішення, які могли бути прийняті на підставі формальних застарілих норм.

О.Мережко відносить сюди також концепцію обману або шахрайства (*fraud*) [27, с. 70]. Зауважимо, що модифіковане розуміння добросовісності міститься і в англійському Законі про купівлю-продаж товарів (*Sales of Goods Act*), відповідно до якого дія вважається добросовісною, якщо особа вважала, що діє чесно (*acted honestly*), незалежно від того, вчинено цю дію належним чином чи ні.

Уніфікований Комерційний Кодекс США – *The Uniform Commercial Code* (*U.C.C.*) – прямо закріпив принцип добросовісності у договірних правовідносинах. Так, згідно з § 1-203 *U.C.C.* кожний контракт або зобов'язання за цим актом покладає обов'язок діяти добросовісно при їх добровільному або примусовому виконанні. Згідно із § 1-201(19) *U.C.C.*, добросовісність означає фактичну чесність у поведінці або у правочинах, про які йде мова. Кодекс також дає спеціальне визначення добросовісності у торгівельних відносинах: добросовісність у торгівлі означає фактичну чесність і дотримання розумних комерційних стандартів чесної ділової практики у торгівлі. (§ 2-103(1) *U.C.C.*)[62]. У цьому випадку наведений стандарт застосовується лише до підприємців та зобов'язує їх діяти добросовісно у комерційних відносинах.

Принцип сумлінного виконання зобов'язань в наші дні є основним стрижнем існування конструкції міжнародного права як джерело юридичної сили цього права і міждержавних відносин, оскільки без виконання зобов'язань за міжнародним правом неможлива цивілізована взаємодія суб'єктів міжнародного права по досягненню цілей, передбачених Статутом ООН.

Про важливість цього принципу зазначено в преамбулі Статуту ООН, в якій ідеться про «повагу до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права», і в ч. 2 ст. 2 Статуту ООН, яка вказує, що «усі Члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують прийняті на себе за цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм усім у сукупності права і переваги, що випливають із приналежності до складу Членів Організації» [39]. Зазначимо, що згадка в ст. 2 Статуту ООН принципу сумлінності припускає, що відносини між державами-членами ООН повинні ґрунтуватися на чесності, лояльності, взаємній довірі між ними. Тим самим повинні виключатися будь-які прояви недобросовісності у їхніх взаєминах. У цьому плані принцип сумлінності ототожнюється з повагою даного слова (зобов'язання), зі святістю міжнародного договору, вірністю прийнятим зобов'язанням. Разом з тим Статут ООН не уточнює конкретний зміст принципу сумлінності та його юридичних наслідків.

Надалі принцип сумлінного виконання зобов'язань з міжнародного права отримав закріплення в окремих міжнародних нормах, зокрема: в Статуті Міжнародного суду ООН (ст. 38); Декларації про принципи МП; Заключному акті НБСЄ; Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. (преамбула, ст. 26, 31, 46).

Віденська конвенція про право міжнародних договорів підкреслює важливу роль міжнародних договорів «як джерела міжнародного права і як засобу розвитку мирного співробітництва між націями, незалежно від їх відмінності в їх державному і суспільному ладі» [11].

Згідно зі ст. 2 Резолюції ГА ООН «Про відповідальність держави за міжнародно-протиправні діяння», до елементів міжнародно-протиправного діяння держави відносяться порушення міжнародно-правового зобов'язання цієї держави. А згідно зі ст. 12 зазначеної Резолюції «Порушення державою міжнародно-правового зобов'язання має місце, коли діяння цієї держави не відповідає тому, що вимагає від неї це зобов'язання, незалежно від його походження або характеру». У ч. II зазначеної Резолюції розкривається зміст міжнародної відповідальності держав. У ній розглядаються загальні принципи

(гл. I) і форми відшкодування шкоди (гл. II) державою за своє міжнародно-протиправне діяння [34].

Таким чином, сумлінне і своєчасне виконання умов міжнародних договорів усіма членами ООН, тобто суб'єктами міжнародного права, буде сприяти нормалізації міжнародних і міждержавних відносин, зниження напруженості, а також вивільнення величезних фінансових і матеріальних коштів, які безглуздо витрачаються на непотрібні авантюрні дії, за рахунок чого можна було б вирішити гострі соціально-економічні проблеми і налагодити життя своїх громадян у власній країні.

1.2. Поняття і нормативний зміст принципу добросовісного виконання зобов'язань

Беручи до уваги зазначене в попередньому розділі дослідження, наголосимо, що принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань на нормативному рівні отримав своє закріплення, але доктринальні підходи до його розуміння дещо відрізняються.

Вчені по-різному підходять до виконання державою своїх міжнародних зобов'язань. Так, В. М. Шумилов зробив висновок, що вітчизняна доктрина завжди виходила їх того, що держава повинна забезпечувати виконання своїх міжнародних зобов'язань, але саме обирає для цього необхідні способи [45, с. 62].

Л. А. Каламкарян вважає, що «визначення способів виконання міжнародних зобов'язань відноситься до прояву державного суверенітету і входить до внутрішньої компетенції держави, якщо тільки держава не зобов'язалася дотримуватися будь-яких певних способів виконання міжнародних норм» [20, с. 39].

У свою чергу, М. А. Ушаков підкреслював – «держава, має забезпечувати виконання своїх зобов'язань за міжнародним правом, способами, зручними, перш за все для цієї держави. Якщо для виконання міжнародних зобов'язань, потрібне проведення відповідних законодавчих заходів, то вони повинні бути здійснені; такі заходи проводяться, зрозуміло, з урахуванням суспільного і державного ладу кожної держави» [42, с. 33].

І. І. Лукашук, розглядаючи питання взаємодії міжнародного права з національним правом, дійшов висновку, що «відповідно до принципу суверенної рівності держав кожна держава вільно вибирає свою правову систему і, отже, визначає порядок взаємодії свого права з міжнародним» [25, с. 81].

На думку О. І. Тіунова, Віденська конвенція про право міжнародних договорів «виходить з того, що держави як суверенні утворення самі, в рамках своєї внутрішньої компетенції повинні визначати способи виконання взятих міжнародних зобов'язань, якщо інше не передбачено самою угодою» [40, с. 49].

З огляду на вибір власних шляхів реалізації норм міжнародного права, держави тим не менше зобов'язуються сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання. Як стверджував В. А. Ватрас: «хоча міжнародне право не зобов'язує держави дотримуватися того чи іншого порядку, тих чи інших способів реалізації міжнародних договірних зобов'язань, такий порядок і відповідні способи не можуть бути визначені державою довільно, без урахування принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань» [8, с. 164]. Думки вчених засновані не тільки на їх суб'єктивному погляді на дане питання, а й на положеннях основних міжнародних договорів, що регулюють багато сфер міжнародних відносин.

На думку О. В. Задорожнього, з якою ми повністю погоджуємось, «зміст принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань полягає, насамперед, у покладенні на держави обов'язку виконувати належним чином зобов'язання, взяті ними відповідно до Статуту ООН, свої зобов'язання відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів» [18, с. 427].

У свою чергу, юрист-міжнародник І. І. Лукашук вважав за необхідне віднести до змісту принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань такі положення: «по-перше, держави й інші суб'єкти міжнародного права зобов'язані виконувати добросовісно їх зобов'язання з міжнародного права; по-друге, зобов'язання, що суперечать імперативній нормі міжнародного права, не підлягають виконанню; по-третє, при здійсненні своїх суверенних прав, включаючи право встановлювати свої закони та адміністративні правила, держави мають узгоджуватися зі своїми юридичними зобов'язаннями з міжнародного права; по-четверте, невиконання чи недобросовісне виконання зобов'язань з міжнародного права зумовлює міжнародну юридичну відповідальність» [52, с. 518].

Таким чином, бачимо, що є різні погляди на виконання державою прийнятих норм міжнародного права, проте всі погляди зводяться до їх обов'язковості й необхідності. При цьому міжнародні договірні зобов'язання

мають силу й повинні бути виконані, навіть якщо суперечать нормам національного права. Так, згідно зі статтею 27 Віденської конвенції («Внутрішнє право і додержання договорів»), учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору [11].

На міжнародному рівні нормотворення принцип добросовісності, в першу чергу, закріплений в Конвенції ООН «Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів» від 11 квітня 1980 р. (далі – «Конвенція») [22]. Відповідно до статті 7(1) Конвенції, при її тлумаченні належить враховувати її міжнародний характер та необхідність сприяти досягненню однакового її застосування й додержання добросовісності в міжнародній торгівлі.

Необхідно зазначити, що в офіційному тексті Конвенції українською мовою термін «*good faith*» (добросовісність) перекладений як «сумлінність». З лінгвістичної точки зору наведений переклад є правильним. У той же час, враховуючи, що ЦК та інше законодавство України оперує поняттям «добросовісність», на нашу думку, з точки зору юридичної техніки, в подальшому в законодавстві і в доктрині доцільно використовувати саме цей термін, але не дублювати або взаємозамінювати його терміном «сумлінність».

Формулювання наведеної вище статті 7(1) Конвенції є результатом компромісу між тими розробниками Конвенції, які наполягали на положеннях про пряме зобов'язання сторін діяти добросовісно, та тими, хто був проти посилення на принцип добросовісності в Конвенції взагалі [9]. Основний аргумент других полягав у тому, що значення цього принципу є дуже розмитим, що призведе до зменшення єдиного застосування Конвенції. Це, в першу чергу, представники загальної системи права, які традиційно вважають, що закріплення принципу добросовісності на законодавчому рівні надасть суддям необмежений мандат трактувати його на власний розсуд. Як наслідок, на сьогоднішній день у науковому середовищі немає ясності у питанні, наскільки широко застосовується принцип добросовісності згідно положень Конвенції, а саме, – чи є цей принцип лише правилом щодо тлумачення норм Конвенції, чи загальною засадою міжнародного приватного права в частині регулювання міжнародної торгівлі.

Зокрема, до першого з наведених підходів схиляється Ф. Франко [47, с. 192]. Д. Сім зазначає, що добросовісність використовується лише для цілей інтерпретації у випадку неоднозначного розуміння тексту зовнішньоекономічного договору, але не є джерелом додаткових прав та обов'язків сторін [60]. Вона аргументує свою позицію рішенням Віденського арбітражу. Спир виник у результаті того, що австрійська компанія поставила німецькій компанії металеві конструкції, які містили дефекти. Позивач (покупець за договором поставки) посилався на те, що відповідач неправомірно відмовився відшкодувати йому збитки, пов'язані з поставкою дефектного товару, оскільки в ході виконання контракту постачальник фактично відмовився від свого права на вищенаведений інструмент захисту від претензій покупця (тобто з боку постачальника мав місце естопель). Відповідач (постачальник) вважав, що, оскільки покупець не повідомив його про наявні дефекти відразу після поставки, останній втратив право на відшкодування збитків. Арбітраж, у свою чергу, вказав на те, що естопель прямо не врегульований Конвенцією, а справа пов'язана з більш широкою проблемою суттєвості посилання на добросовісність, передбачену статтею 7(1) Конвенції. При цьому, арбітраж відмовився від аналізу самотійності ролі добросовісності в договірних зобов'язаннях в контексті Конвенції. На думку суду, сам естопель може бути визнаний загальним правилом, яке вбачається з аналізу статей 16(2)(b) та 29(2) з урахуванням статті 7(1) Конвенції, а тому посилання на добросовісність, як самотійну та достатню підставу для задоволення позову, є недоцільним.

У той же час, інша група дослідників відстоює позицію, згідно якої принцип добросовісності є загальною засадою міжнародного законодавства в сфері міжнародної купівлі-продажу, а також відіграє роль окремого джерела додаткових прав та обов'язків сторін у договорах міжнародної купівлі-продажу. Зокрема, деякі вчені стверджують, що вимоги добросовісності мають бути втілені в якості обов'язку сторін в усіх договорах міжнародної купівлі-продажу, а сам принцип добросовісності має відігравати активну роль у регулюванні правовідносин міжнародної торгівлі, не дивлячись на місце, яке займає цей принцип в Конвенції [59].

На нашу думку, неправильним є звужене розуміння принципу добросовісності в Конвенції лише в якості інструменту тлумачення її положень. Відмова від визнання вимог добросовісності імперативом для учасників міжнародного обороту призведе до того, що сторони фактично зможуть ігнорувати ці вимоги, діяти при виконанні договорів недобросовісно та уникати відповідальності за недобросовісність. Це призведе до повного нівелювання цього принципу у відносинах міжнародної торгівлі, який прямо закріплений в статті 7(1) Конвенції.

У то же час аналіз положень Конвенції дає підстави стверджувати, що цей принцип прямо чи опосередковано виражений в багатьох нормах цього міжнародного документа. Зокрема, відповідно до статті 21(2) Конвенції, коли з листа чи іншого письмового повідомлення, що містить запізнілий акцепт, видно, що якби пересилання було нормальним, цей акцепт був би одержаний завчасно, запізнілий акцепт зберігає чинність акцепту, якщо оферент без затримки не повідомить адресата оферти усно, що він вважає свою оферту такою, що втратила чинність, або не надішле повідомлення про це. Наведена норма фактично спрямована на захист інтересів добросовісного акцептанта, який відправив акцепт вчасно і сподівається, що він належним чином виконав усі дії, необхідні для укладення договору, а відповідна затримка з доставкою повідомлення сталася не з його вини. Норми, які також базуються на засадах добросовісності, містяться, зокрема, в статтях 16(2)(b), 29(2), 37, 40, 46, 47(2), 64(2), 82, 85-88 Конвенції. Таким чином, ми підтримуємо позицію, згідно якої добросовісність є загальним принципом Конвенції і розповсюджує свою дію не лише на випадки тлумачення її норм, а на правовідносини міжнародної купівлі-продажу в цілому.

В. Тетлі називає положення Конвенції великим компромісом між континентальною, загальною та соціалістичними системами права [61, с. 36], що, в тому числі, релевантно для вимог добросовісності. Цей компроміс, у свою чергу, став однією з передумов формування сучасного транснаціонального комерційного права, або *lex mercatoria*.

Одним із основних елементів наднаціональної правової системи *lex mercatoria* є Принципи міжнародних комерційних договорів, затверджені Адміністративною радою Міжнародного інституту уніфікації приватного права (УНІДРУА). Ці принципи є втіленням диспозитивних звичаїв, що підлягають застосуванню лише у випадку, якщо сторони зроблять відповідне застереження в договорі. Принципи УНІДРУА є деталізованою системою норм загального договірного права, які регулюють питання укладення, дійсності, тлумачення і наслідків невиконання договорів, що укладаються в сфері міжнародної торгівлі, незалежно від правових традицій країн, в яких ці Принципи будуть застосовані. Цей документ є найважливішим джерелом регулювання принципу добросовісності в договірних правовідносинах на міжнародному рівні. Так, однією з небагатьох імперативних норм Принципів УНІДРУА, дію яких сторони, що обрали Принципи або *lex mercatoria* в якості належного права, не можуть виключити своєю угодою, є принципи добросовісності і чесної ділової практики (*good faith and fair dealing*).

У статті 1.7 Принципів УНІДРУА зазначається, що кожна сторона зобов'язана діяти відповідно з прийнятими в практиці міжнародної торгівлі добросовісністю та чесною діловою практикою. Встановлюючи в загальному порядку вказаний обов'язок, ця норма робить зрозумілим, що навіть за відсутності спеціальних положень в Принципах поведінка сторін протягом всього існування договору, включаючи і процес проведення переговорів, повинна відповідати добросовісності. Подібне формулювання, на думку О. Кукіна, є більш прогресивним, ніж норма статті 7(1) Конвенції, та більшою мірою сприяє розвитку конструктивного торговельного обороту.

Проголошуючи «*good faith and fair dealing*» однією з основних своїх вихідних засад, Принципи УНІДРУА не дають нормативного визначення цих категорій. Лише згадування поряд з «добросовісністю» «чесної ділової практики» дає можливість зробити висновки про те, що мова йде не тільки про суб'єктивні уявлення конкретної особи про добросовісність її дій, але, й, головним чином, про об'єктивну відповідність цих дій стандартам поведінки у відповідному секторі

торгівлі. Тому одне зі значень використаної формули полягає в тому, що добросовісність і чесна ділова практика можуть тлумачитися у світлі особливих обставин, властивих міжнародній торгівлі, оскільки стандарти ділового обороту можуть у дійсності значно відрізнятись в різних секторах підприємницької діяльності.

Аналіз змісту Принципів УНІДРУА дає підстави стверджувати, що принципи добросовісності та чесної ділової практики є фундаментальною основою, на якій будуються міжнародні комерційні відносини. Так, стаття 2.4 Принципів позбавляє оферента права відкликати оферту у випадку, якщо для адресата було б розумним розглядати її як безвідкличну, тобто коли з характеру оферти стає зрозумілим, що акцепт потребує, наприклад, детального аналізу чи передбачає попереднє укладення адресатом оферти договору з третьою особою. Стаття 2.15 Принципів УНІДРУА закріплює правила добросовісного ведення переговорів: сторони вільні розпочати переговори і не несуть відповідальності за недосягнення згоди. Однак недобросовісне здійснення цього права (зокрема, ведення переговорів без мети укласти договір), а також використання і розголошення конфіденційної інформації, отриманої в процесі перерваних переговорів (ст. 2.16 Принципів), тягне майнову відповідальність винної сторони.

На нашу думку, спільним знаменником для відшукування найприйнятнішого розуміння принципу добросовісності, закріпленого на рівні законодавства єдиної Європи, має бути судова та арбітражна практика відповідних міжнародних інституцій. У доктрині вказується, що в сучасному цивільному праві Європи римське право має можливість зберегти свій вплив через загальні принципи права, сприйняті в юриспруденції загальноєвропейського судочинства, яке виступає як непряме джерело. При цьому може мати місце посилення на будь-який принцип, який є загальним у правових системах держав-членів співтовариства, в тому числі, загальний для цивільного права багатьох країн системи континентального права принцип добросовісності.

У зв'язку із наведеним вище, необхідно підкреслити, що сьогодні велика кількість рішень міжнародних судових органів, у першу чергу, Європейського

суду з прав людини, безпосередньо базуються на засадах справедливості, добросовісності та розумності. Зокрема, професор В. Туманов зазначає, що в практиці Європейського Суду принцип добросовісності відіграє важливу роль як у сфері захисту права власності, так і в контексті інших прав. Наприклад, у рішенні Європейського суду з прав людини по справі *Matos e Silva, LDA and others v. Portugal* щодо захисту права власності на землю, Суд вказав, що для правильного вирішення спору завданням Суду було визначити, чи був забезпечений справедливий баланс між загальними інтересами суспільства і потребами захисту індивідуальних інтересів добросовісних власників [17, с. 279].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку міжнародного права принцип добросовісності активно використовується в регулюванні приватно-правових відносин. Правова традиція Європейського континенту, заснована на узагальненні давньоримського правового досвіду, давньогрецької філософії та ідей християнства, синтезувала єдиний принцип добросовісної поведінки суб'єктів приватноправових відносин, визнаний у правових системах країн континентального права, у праві міжнародної торгівлі (*lex mercatoria*) та новому договірному праві Європи, які будуються, виходячи з розуміння ідеї добросовісності як головного імперативу.

РОЗДІЛ 2

ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У МЕХАНІЗМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

2.1. Дотримання принципу добросовісного виконання зобов'язань в контексті принципу *pacta sunt servanda*

Будь-який міжнародний договір, укладений між суб'єктами міжнародного права, стає ефективним інструментом регулювання прав і обов'язків тоді, коли суб'єкти дотримуються принципу «*Pacta sunt servanda*». У першому розділі «Дотримання договорів» записано: «Кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись».

Стаття 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року вводить для суб'єктів положення, яке зобов'язує дотримуватися міжнародного договору, не перешкоджати його функціонуванню, не допускати протиправних діянь з боку учасників, які можуть порушити міжнародну законність і взаємовигідне співробітництво [11].

Принцип «*pacta sunt servanda*» не поширюється на договори агресивні, насильницькі, нерівноправні й інші недійсні договори, укладені в протиріччі з основними принципами міжнародного права, а також на договори і звичаї, які втратили свою юридичну силу. Принцип «*pacta sunt servanda*» є гарантом забезпечення виконання міжнародних договорів у сучасних умовах і ефективним засобом зміцнення міжнародної законності, зміцнення правовідносин між країнами [11].

Зазначимо, що принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, який вважається одним із найдавніших принципів міжнародного права, виник на ранніх стадіях розвитку державності, мав форму міжнародно-правового звичаю, з часів римського права – «*pacta sunt servanda*» – пройшов через багато століть, через ухвали багаточисельних конгресів й конференцій [13,

с. 66] і нині знаходить відображення в численних двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угодах [3, с. 45].

Варто вказати, що в Третньому звіті щодо права міжнародних договорів, підготовленому спеціальним доповідачем паном Хемфрі Уолдоком (витяг зі щорічника Комісії міжнародного права за 1964 рік) було наголошено на добросовісності як невіддільній складовій *pacta sunt servanda*: «На цей історичний час навряд чи видається необхідним презентувати авторитет або прецеденти на підтримку чи пояснення принципу зобов'язального характеру угод, що закріплені у преамбулах як Статуту Ліги Націй, так і Статуту ООН. З іншої точки зору, при наданні коментарів стосовно правила може бути бажаним дещо підкреслити, що зобов'язання дотримуватися угод є таким, що має виконуватися згідно з добросовісністю, а не *stricti juris*» [67, с. 7].

Добросовісність є невід'ємною складовою, обов'язковим елементом принципу *pacta sunt servanda*, хоча вимога добросовісності при виконанні договорів не відображена в назві «*pacta sunt servanda*», яка походить ще з часів римського права. У свою чергу, назва «принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань» враховує вказаний елемент і передбачає безпосередню вказівку на добросовісність.

Говорячи про сприйняття добросовісності галуззю міжнародного права як приклад закріплення цієї категорії, звернемося до Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Віденська конвенція 1980 року) [64]. У період, що передував прийняттю цього нормативного акту між країнами-учасницями, відбувалися численні дискусії щодо визначення змісту вимог про добросовісну поведінку й чесну ділову практику, що закріплені в сьомій статті цієї конвенції. «Загальна ідея, згідно з якою проект Конвенції зобов'язаний утримувати положення про добросовісність і чесну ділову практику, була підтримана більшістю представників. Було відзначено, що такі принципи прямо закріплені в багатьох національних законах і кодексах і тому доцільно, щоб аналогічні положення були включені в міжнародні конвенції. А також відзначено, що такі положення про добросовісність і чесну ділову практику, що містяться в

національних законах, у деяких правових системах стали ефективними регуляторами комерційної поведінки» [51, с. 342]. Однак США заперечували щодо включення цих положень у текст конвенції, аргументуючи це тим, що критерії добросовісності надзвичайно невизначені. Проти такого погляду висловився професор Пітер Шлехтріем, заявивши, що уявлення про добросовісність у міжнародній конвенції закладені спочатку і за відсутності її прямого письмового закріплення, оскільки ця модель поведінки впливає з основ міжнародних відносин, що вимагають від усіх учасників поводитися благородно з метою досягнення згоди між сторонами, у тому числі згоди, спрямованої на однакове тлумачення цього терміна в судових органах країн учасниць конвенції [57, с. 65]. Водночас професор застерігав від використання в міжнародному праві концепцій добросовісності, прийнятих у національних юридичних системах, оскільки, на його думку, у цьому випадку йдеться про добросовісність як про міжнародно-правову категорію.

На жаль, ясного офіційного визначення принципу добросовісності, встановленого Віденською конвенцією 1980 року, до сих пір немає, і відсутня однаковість у тлумаченні цього положення конвенції в національних судах країн учасниць, хоча за період існування міжнародного договору з'явилося безліч точок зору на зміст вимог про добросовісність, в основі яких лежить твердження, що цей принцип виступає в якості обов'язкової вимоги для сторін діяти розумно і прагнути до зміцнення довірчих відношень.

Необхідно сказати, що Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права, Заключний Акт НБСЄ від 1975 року та Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 1969 року і ряд інших конвенцій також мають у своєму тексті статті зобов'язання дотримуватися цього принципу. Безумовно, що зміст принципу добросовісності в конвенціях, що регулюють міжнародні публічні відносини й міжнародні приватні відносини, можуть дещо відрізнятися між собою, хоча і базуються на одних і тих самих засадах. Говорячи про добросовісність у міжнародному публічному праві слід конкретизувати аспекти, присутні в основі цього розуміння, сформовані на раніше згаданому

принципі «pacta sunt servanda», а також уникнення зловживання правами та свободою розсуду. Саме в статті 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів принцип «pacta sunt servanda» був ясно сформульований і говорить, що кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись. Добросовісне дотримання договорів обумовлює те, що міжнародне співтовариство потребує системи, яка могла б забезпечити міжнародний порядок для запобігання свавіллю й хаосу [52, с. 513]

Розглядаючи аспект зловживання правом, зазначимо: буде складно знайти точні критерії, що визначають цю категорію в міжнародному праві. У міжнародно-публічних правовідносинах зловживання правом реалізується через діяння однієї держави, що є за своєю природою необґрунтованими, що здійснюються довільним чином хоча і мають видимість дотримання договірних відносин, але спрямовані в пріоритетному порядку на досягнення переваги за рахунок обмеження прав і законних очікувань іншої держави, тобто в протиріччя з вимогою про добросовісну поведінку сторін.

Таким чином, як бачимо, західна юридична доктрина виділяє кілька обставин, які свідчать про зловживання правом у міжнародному праві. Перша проявляється тоді, коли держава заявляє про свої права методом, що перешкоджає іншій державі реалізувати суверенні права. Друга характеризується тим, що держава використовує своє право заради досягнення цілей цим правом не встановлені. Третя обставина виникає коли держава реалізує своє право способом, що завдає реальної шкоди іншій стороні. Ще одним аспектом добросовісної поведінки в міжнародній практиці є принцип естоппель, що реалізується в тому числі через мовчазну згоду. Класична концепція естоппель виникла в англійському праві, як процесуальна норма, яка забороняє стороні оскаржувати обставини, які до початку судового процесу вона вважала безперечними, виходячи зі зроблених нею в минулому заяв.

Зміст уявлень про естоппель як в загальнодоктринальному, так і в міжнародно-правовому сенсі впливають з двох римських правових аксіом, які свідчать, що ніхто не має право здійснювати акти, що суперечать власній

попередній поведінці (*non licet venire contra factum proprium*), і ніхто не володіє правом робити суперечливі заяви (*allegans contraria non est audiendus*). У міжнародному праві наявність цієї концепції створює передбачуваність міждержавних відносин, що базуються на узгодженості дій держави, з раніше зробленими нею заявами [53, с. 232]. Естоппель у такому значенні має на увазі втрату державою права вимоги про усунення порушення її прав, у разі якщо під час подібного порушення держава мовчазно погоджувався зі сформованим через це порушення становищем.

На нашу думку, щодо добросовісності при проведенні міждержавних переговорів у міжнародно-правовій доктрині є концепція, що вони повинні продемонструвати розумне врахування інтересів протилежної сторони і бути спрямовані на врегулювання наявної спірної ситуації, а також переговори повинні сприяти формулюванню ясності в конкретному питанні, безумовно, демонструючи намір до досягнення згоди. На жаль, у міжнародному праві немає суворо сформульованої норми, яка зобов'язує держави проводити переговори в певній формі, хоча історично сформована дипломатична практика прагне до узгодження значущих процедурних елементів міжнародних переговорів. Зазначене вище відноситься до уявлень про добросовісність, що базуються на правових нормах, які містяться в міжнародних договорах і строгих правових концепціях, що випливають з цих правових норм.

Інший підхід свідчить, що добросовісність як міжнародно-правовий принцип слід трактувати через моральну категорію. Австрійський професор А. Фердросс стверджував, що добросовісності в міжнародному праві властива виключно моральна природа, оскільки в міжнародних відносинах немає підлеглих суб'єктів [65, с. 33]. На нашу думку, сфера застосування такої «моральної добросовісності» надзвичайно широка, різноманітна і часом непередбачувана. Дійсно, виходить, що все те, що порушує норми моралі, справедливості, є незаконним. Право, таким чином, розчиняється в моралі.

Таким чином, можна дійти проміжного висновку, що принцип *pacta sunt servanda* як один із основних принципів міжнародного права та міжнародного

економічного права став підґрунтям і складовою частиною принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань. Так, з розвитком договірних норм міжнародного права утверджувався і принцип *pacta sunt servanda*.

Сучасні міжнародні договори і акти засновані на фундаментальних принципах, вироблених і закріплених національними та міжнародними правовими режимами багато років назад. Ці принципи служать для збереження впевненості бізнесу в дійсності й можливості виконання договорів, що укладаються, і, отже, для посилення та зростання існуючих міжнародної і національних економік. Таким чином, такі принципи, як *pacta sunt servanda* при укладенні договору допомагають контрагентам діяти в певних рамках, не боятися несумлінної поведінки своїх партнерів, а також бути впевненими в тому, що саме право і закон є важелями, які зможуть згодом захистити угоду та забезпечити отримання результату.

Зазначимо, що з розвитком економіки, зростанням кількості міжнародних контрактів і розвитком міжнародного і національного законодавства принцип «твердого» права *pacta sunt servanda* дійсно набуває частково нового розуміння. Тепер правозастосовна практика навіть у країнах, де доктрина обставин, що змінилися, раніше не застосовувалася принципово, показує, що нині адаптація договору можлива в деяких нехай поки і критичних випадках. Однак таке розуміння обґрунтоване тим, що принцип про обов'язковість дотримання договорів будь-яким чином обмежується, а тим, що з метою збереження контракту і відносин між сторонами право може іноді бути «м'яким» і дозволяти сторонам і суду адаптувати договір. Звичайно, для цього повинні бути дотримані деякі критерії, встановлені законом. Однак якщо право виключить доктрину обставин, що змінилися, і принципово не буде давати можливості учасникам ринку змінювати договір, то або одна зі сторін у результаті порушить зобов'язання за договором, так як не зможе їх виконати, або договір просто буде розірвано. Отже, необхідно дотримуватися балансу між бажанням сторони адаптувати договір і принципом *pacta sunt servanda*.

Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань є більш широким за сферою своєї дії в міжнародному праві, ніж принцип *pacta sunt servanda*, оскільки передбачає обов'язкове виконання зобов'язань, що впливають не лише з договорів, а й з інших джерел міжнародного права, джерел міжнародних зобов'язань, тоді як *pacta sunt servanda* стосується виконання договорів згідно з міжнародним правом. Відповідно, принцип *pacta sunt servanda* в міжнародному праві поширюється на суб'єктів міжнародного права, що можуть укладати договори згідно з міжнародним правом. З огляду на те, що учасниками таких договорів є не всі суб'єкти міжнародного права, принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань має більш широку сферу дії в міжнародному праві й за колом суб'єктів, адже, на відміну від принципу *pacta sunt servanda*, застосовується щодо всіх суб'єктів міжнародного права [4, с. 179].

Наприклад, «угоди СОТ за своєю сутністю є створіннями міжнародного права, вони є домовленостями, що обов'язкові лише завдяки тому, що в їхній основі лежить норма міжнародного права *pacta sunt servanda* [54, с. 87]». Це наводить на думку, що добросовісність, як зазначив Апеляційний орган СОТ у справі US – Cotton [68], лежить в основі Угод СОТ у цілому. Декілька положень права СОТ прямо стосуються «добросовісності», однак жодним чином не прояснюють безпосередньо змісту цього принципу. Відсутність чіткого визначення принципу добросовісності в праві СОТ підтверджує нашу думку про те, що це не спеціальне правило, а загальний принцип права СОТ, що бере свій початок у міжнародному праві.

Ст. 3.10 та 4.3 ДСУ закріплюють можливості для того, щоб принцип добросовісності був підставою для висунення вимог в межах спорів СОТ. Д. МакРей наводить такі приклади для ілюстрування цього твердження: «... сторона, що скаржиться, може стверджувати, що сторона-відповідач не виконала вимоги принципу добросовісності за ст. 4.3 ДСУ, оскільки звернулася до консультацій, не маючи бажання знайти взаємоприйнятне рішення. Сторона-відповідач може стверджувати, що позивач використовував механізм врегулювання спору як стратегію чи тактику задля досягнення певного

стороннього результату замість того, щоб спробувати вирішити суперечку, як цього вимагає ст. 3.10 [55, с. 352]».

Посилання на принцип добросовісності також містяться в Домовленості з інтерпретації Статті XXIV ГАТТ 1994 [48]. Це положення передбачає добросовісну участь сторін у переговорах щодо компенсацій у випадках підвищення пов'язаних тарифів у процесі формування зони вільної торгівлі чи митних об'єднань. Ці зобов'язання подібні до відповідних зобов'язань за ДСУ щодо добросовісного проведення консультацій, вимоги дотримання принципу добросовісності також є об'єктом звернення декількох положень ТРІПС.

Однак доволі абстрактна природа існування принципу добросовісності в міжнародному праві поза правом СОТ посилює труднощі із його застосуванням, так само як і з застосуванням будь-якого іншого принципу, що не може бути витлумачений повною мірою. М. Віраллі зазначає, що «...на практиці цей загальний принцип права має лише окрему цінність в якості автономного джерела прав та обов'язків [66, с.133]». Зазначене твердження, на нашу думку, не означає, що принцип добросовісності позбавлений значення та ролі в системі розв'язання спорів СОТ. Навпаки, ми вважаємо, що його необхідно розглядати саме в якості принципу права СОТ, особливо враховуючи його безпосереднє закріплення в деяких положеннях ДСУ та включення до юрисдикції ОРС. Однак треба зауважити, що застосуванню цього принципу не повинно надаватися занадто великого значення, особливо якщо це перешкоджає застосуванню особливих, спеціальних положень права СОТ. Звертаючись до принципу добросовісності задля тлумачення відповідних положень чи як до окремого принципу, третейські групи чи Апеляційний орган повинні переконатися, що мають правові підстави для цього, та зазначити такі правові підстави у власній доповіді. Також слід зазначити, що будь-який принцип, у тому числі – принцип добросовісності, має застосовуватися відповідного до його сутності в міжнародному праві. Як, наприклад, зазначає Е. Мітчел: «...принцип добросовісності не треба плутати із принципом належної процедури [55, с.373]», який, у свою чергу, характеризує не змістовний, а протилежний йому формальний бік поведінки сторони спору.

Досі система врегулювання спорів СОТ в особі її органів загалом виявляє певне небажання стверджувати, що будь-яка сторона спору діяла всупереч принципу добросовісності. Водночас вона залишає собі потенційну можливість зробити такий висновок за відповідною справою, якщо виникне така необхідність у майбутньому.

Така обережність є цілком зрозумілою, адже для того, щоб стверджувати про факт відмови певної сторони діяти згідно із принципом добросовісності, системі врегулювання спорів СОТ буде необхідна відповідна правова база, якої на цей момент досі немає. Тому, на нашу думку, достатньо важливим є питання нормативного врегулювання цієї проблеми з позиції розширення практики застосування принципу добросовісності із врахуванням наведених положень.

2.2. Особливості співвідношення принципу добросовісного виконання зобов'язань з іншими принципами міжнародного економічного права

Характерною особливістю міжнародного економічного права є наявність у ньому комплексу загально визнаних принципів, що характеризуються найвищою юридичною силою і відображають характерні риси й основний зміст цієї галузі міжнародного права. Вони виступають критерієм законності всіх інших норм, що виробляються державами у сфері міжнародних відносин. Це норми основні й імперативні. Це такі загальні установлення, які не можуть бути скасовані ніякими установленнями спеціального характеру. Принципи міжнародного економічного права спочатку виражаються у нормах міжнародного права, а вже потім розвиваються і набувають специфічного економічного галузевого змісту [28, с. 82]. Їм характерні такі ознаки й особливості: основоположні засади, внутрішня основа всієї системи; завжди нормативні та закріплюються в міжнародних договорах, угодах, звичаях та ін.; вони найбільш важливі, загальні, загально визнані, універсальні норми міжнародного права; це імперативні норми, яким мають відповідати інші міжнародно-правові норми; вони – критерій

міжнародної законності; мають програмний характер, вказують головний напрям руху і розвитку системи міжнародно-правового регулювання.

Питання дослідження принципів міжнародного економічного права як окремих, так і в сукупності, посідало і посідає чільне місце в міжнародно-правовій доктрині. І хоча згаданому питанню було присвячено чимало наукових досліджень, проте характеристики саме економічної складової згаданих принципів не було, вважаємо, приділено належної уваги. Вочевидь такий стан зумовлюється незавершеністю процесу становлення цієї галузі міжнародного права – міжнародного економічного права. З іншого боку, виходячи із того, що загальновизнані принципи міжнародного права спільні і для міжнародного економічного права, їх загальносистемна характеристика безпосередньо для міжнародного права в загальних рисах вже окреслена в багатьох наукових працях. Проте для міжнародного економічного права характеристика цих принципів потребує насамперед чіткої дефініції, а потім більш детального вивчення й уточнення з метою наукового виділення їх економічних складових, які при поверховому розгляді можуть бути не до кінця визначеними. Поглиблене системне вивчення згаданого питання, тобто характеристика змісту загальновизнаних принципів в їх прив'язці до міжнародного економічного права, має на меті показати саме економічну складову цих принципів, а відтак – і їх вплив на систему міжнародних економічних світогосподарських відносин [28, с. 83].

Дотримання основних принципів міжнародного економічного права і спеціальних принципів і норм правового регулювання, що закономірно випливають з їх змісту, призвело до формування дієвого й ефективного механізму правового регулювання економічних відносин між державами. Спільні дії як розвинених держав, так і тих, що розвиваються, «в ООН, ЮНКТАД і ЮНІДО дали змогу прийняти такі важливі документи, як Принципи міжнародних торговельних відносин і торговельної політики, що сприяють розвитку, Декларація і Програма дій зі встановлення нового міжнародного економічного порядку, Хартія економічних прав і обов'язків держав, Лімська декларація і Програма дій з

промислового розвитку і співробітництва» [29, с. 220]. Велике значення мало прийняття Заключного акту Наради з питань безпеки і співробітництва у Європі 1975 року. Слід відзначити, що згадані міжнародні акти закріпили систему універсальних імперативних норм, яка комплексно регулює значну частину міждержавних відносин – міжнародні економічні відносини. Саме закріплені принципи формують основу розвитку нової галузі міжнародного права – міжнародного економічного права. Дотримання цих універсальних імперативів має на меті перебудову сучасних міжнародних економічних відносин і закріплення інтересів усіх держав незалежно від рівня розвитку, соціальної системи, політичної значущості чи географічної величини. Загальновизнані принципи міжнародного права мають велике значення для всіх галузей сучасного міжнародного права, оскільки є своєрідним критерієм «законності всіх інших норм, що напручуються державами в сфері міжнародних відносин» [23, с. 12–13]. Вони формують своєрідну основу, базу, відправну точку, закладають підвалини, з яких бере свій початок формування і розвиток конкретної галузі міжнародного права.

Характеризуючи принцип добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом, слід відзначити, що він є тією «основоположною нормою, яка юридично зобов'язує суб'єктів добросовісно здійснювати свої права і обов'язки, що випливають з принципів і норм міжнародного права». Вищенаведене однаковою мірою стосується і системи міжнародних економічних правовідносин, тобто згаданий принцип приписує суб'єктам міжнародного економічного права виконувати те, що було породжене їх волею. І це недаремно, оскільки за умови відмови від виконання зобов'язань міжнародне економічне право втратило б свою обов'язковість, а відтак – і загальносистемний сенс. Згаданий принцип стосується всіх норм міжнародного економічного права – і договірних, і звичаєвих. Принцип добросовісного виконання зобов'язань був закріплений у Статуті ООН, резолюціях ГА ООН, Заключному акті НБСЄ, Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, інших міжнародно-правових документах.

Нині «найбільше значення для характеристики змісту принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань мають наступні його елементи і суттєві ознаки: 1) обов'язковість виконання взятих сторонами міжнародно-правових зобов'язань; 2) добросовісність виконання міжнародних зобов'язань; 3) виконання зобов'язань, що впливають з кожної діючої угоди; 4) неприпустимість свавільної односторонньої відмови від узятих зобов'язань; 5) юридична відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань» [40, с. 74–75]. Вважаємо, що ці елементи і суттєві ознаки принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань взаємопов'язані. Відсутність одного з них веде до підризу структури принципу і спотворення його змісту в цілому

Наразі можна говорити про існування певної ієрархії міжнародно-правових зобов'язань (норм):

- 1) зобов'язання за Статутом ООН;
- 2) зобов'язання, що впливають із загальновизнаних принципів МП/МЄП;
- 3) зобов'язання за чинними договорами (чинні договори, що суперечать імперативним нормам міжнародного права).

З урахуванням системотворчої функції принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, регулювання вказаним принципом найважливіших питань міжнародних відносин, зникнення цього принципу зумовило б зникнення системи міжнародного права. Існування принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань як принципу, що має найвищу юридичну силу, складає зокрема *jus cogens*, та всіх міжнародних зобов'язань, зокрема зобов'язань *erga omnes*. Узгодження воль держав щодо принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань підтверджується закріпленням цього принципу на рівні основоположних міжнародних актів.

Вищевказані ознаки дозволяють віднести принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань до імперативних норм *jus cogens*.

Розглядаючи принцип незастосування сили чи погрози силою, як і інші загальновизнані принципи, маємо насамперед констатувати, що він являє собою імперативну норму *jus cogens*. У Статуті ООН міститься загальна заборона

застосування сили чи погрози силою як проти територіальної недоторканості чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим шляхом, що несумісний із засадами та метою діяльності ООН. Аналіз міжнародно-правових документів, які встановлюють заборону погрози силою чи її застосування, у тому числі – і економічною, дозволяє виокремити такі зобов'язання для держав та інших суб'єктів міжнародного економічного права. По-перше, «застосування «економічної сили» не пов'язане правом. Не існує універсального міжнародного органу, який би давав кваліфікацію випадкам застосування економічної сили» [45, с. 82].

Такий стан справ ускладнює питання кваліфікації правомірності застосування тих чи інших заходів економічного характеру. Тобто чи має місце факт «економічної агресії», чи законне застосування економічних репресалій. Виходячи з п. 4 ст. 2 Статуту ООН, який забороняє, крім іншого, застосовувати силу будь-яким іншим чином, що несумісний з метою ООН, та виходячи з п. 3 ст. 1, згідно з якою ООН переслідує мету здійснення міжнародного співробітництва у розв'язанні міжнародних проблем економічного характеру, ми можемо стверджувати, що застосування економічної сили несумісне з метою ООН, хоча безпосередньо у відповідних статтях Статуту прямо не закріплене. Так, зокрема, російський юрист-міжнародник М. О. Ушаков відзначає, що «застосування сили (тиску, примусу), іншої ніж збройні сили, заборонено Статутом ООН і міжнародним правом, іншими нормами, а не положеннями п. 4 ст. 2 Статуту ООН» [42, с. 13–14]. Разом із тим, загальний аналіз міжнародно-правових документів, присвячених закріпленню та розкриттю змісту загальноновизнаних принципів міжнародного економічного права, показує, що міждержавні відносини мають базуватися саме на основі незастосування сили незалежно від форми та способу її вияву. Тобто всі держави мають на основі загальноновизнаних принципів добросовісно виконувати свої зобов'язання в підтриманні міжнародного миру, безпеки і співробітництва, у тому числі – і економічного характеру.

Нормативний зміст згаданого принципу був розвинений у Декларації про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою чи її застосування в міжнародних відносинах 1987 року, де, зокрема, у п. 24 відзначається, що держави мають добиватися вжиття конкретних заходів і створення сприятливих умов у галузі міжнародних економічних відносин з метою досягнення міжнародного миру, безпеки і справедливості. Додатково в Декларації 1987 року підкреслюється обов'язок держав не застосовувати і не заохочувати застосування економічних, політичних або будь-яких інших заходів з метою підпорядкування собі іншої держави в здійсненні нею своїх суверенних прав і отримання від цього будь-яких переваг. По-друге, що стосується дій, які можуть розцінюватися як застосування економічної сили, то до них відносять: «використання економічних заходів з метою підриву економічних основ держави, завдання суттєвих економічних збитків, з метою підпорядкування держави чи отримання від неї якихось переваг, у тому числі шляхом економічної блокади, ембарго, заходами, що перешкоджають використанню своїх природних і економічних ресурсів, посилюють фінансову заборгованість держави».

Таким чином, принцип незастосування сили чи погрози силою, хоч і не виписаний у всіх деталях щодо конкретних випадків застосування в міжнародних економічних відносинах, проте навіть будучи закріпленим таким чином сприяє захисту прав та інтересів суб'єктів міжнародного економічного права від можливих незаконних зазіхань на їх суверенітет, складовою частиною якого є економічна діяльність держави.

Так, виконання міжнародних зобов'язань відповідно до принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань має відбуватися (а) без погрози силою чи її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН, (б) без втручання у справи, що належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави, (в) з вирішенням міжнародних спорів держав мирними засобами і таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку та справедливість, (г) на основі співробітництва держав одна з

одною згідно зі Статутом ООН та (г) відповідно до принципу рівноправності та самовизначення народів, а також (д) принципу суверенної рівності держав [5, с. 170].

Декларація про принципи міжнародного права у відповідних абзацах щодо змісту принципу суверенної рівності держав в якості елементу цього принципу зазначає таке положення: «кожна держава зобов'язана виконувати повністю і добросовісно свої міжнародні зобов'язання та жити в мирі з іншими державами» [15]. З цього положення чітко простежується взаємозв'язок принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань та принципу суверенної рівності держав.

Характеризуючи принцип непорушності державних кордонів, наголосимо: його суть зводиться до того, що держава чи інший суб'єкт міжнародних відносин зобов'язана поважати встановлені відповідно до міжнародного права кордони інших держав. Цей принцип міжнародного права характеризується наявністю двох складових: визнанням уже наявних кордонів, що встановлені відповідно до міжнародного права, і відмову від будь-яких територіальних домагань, включаючи погрозу силою чи її застосування [23, с. 238].

Проте слід відзначити, що згаданий принцип визнається лише державами європейського континенту, а також такими державами, як США і Канада.

Водночас, визнаючи факт встановлення чітких меж кордонів, визначаються межі поширення економічного суверенітету конкретної держави, її соціально-економічного ладу і форми побудови згаданих відносин. За умови відсутності цих чітких меж не можна говорити ні про існування конкретного соціально-економічного порядку, ні про його поширення на окремій території, ні про його визнання і повагу з боку інших суб'єктів міжнародного економічного права. Відтак принцип непорушності державних кордонів несе подвійне навантаження:

– міжнародно-правове, яке полягає у встановленні меж кордонів відповідно до міжнародного права;

– політичне, яке полягає в тому, що визнання цього принципу виключає можливість територіальної експансії, що може виявлятися в будь-якій формі серед держав-учасниць Європейської наради з безпеки і співробітництва.

Усе вищенаведене дозволяє нам дійти до висновку, що воно сприяє чіткому встановленню меж дії економічної юрисдикції держав, а закріплення в міжнародно-правовій практиці унеможлиблює двояке трактування цього принципу міжнародного економічного права. Разом із тим вважаємо за необхідне спрямувати зусилля міжнародної економічної спільноти на обмеження можливого несумлінного використання окремими державами свого права з метою домагань та посягань у поширенні чужого економічного суверенітету на державну територію інших суб'єктів світогосподарських відносин. Одним із першочергових заходів у цьому напрямі має стати чітка демаркація та делімітація меж державних кордонів між прилеглими державами.

Характеризуючи принцип територіальної цілісності держав хотілося б насамперед відзначити, що його суть полягає в «забороні насильницького захоплення чи зміни приналежності іноземних територій, а також у забороні протиправного використання іноземних територій чи заподіянні їм суттєвої шкоди». Таким чином, цей принцип міжнародного права закріпив два важливі міжнародно-правові моменти. Це, по-перше, недоторканність державної території і, по-друге, її цілісність. Недоторканність державної території означає, що держави мають утримуватися від посягань на чужу територію. Таке посягання може мати не лише збройний характер. Зокрема, використання простору чи природних ресурсів іноземної території без належного на те дозволу, а також заподіяння відповідному ресурсу, який використовується, суттєвої шкоди, являє собою не що інше, як порушення недоторканності державної території. У свою чергу, цілісність державної території означає обов'язок суб'єктів міжнародного економічного права утримуватися від розподілу чи розмежування іноземної державної території внаслідок вжиття будь-яких заходів або дій, що мають на меті розмежувати територію іншої держави. Будь-які такі дії мають протиправний характер і заборонені міжнародним правом. Зрозуміло, що обидва згадані

поняття: недоторканність і цілісність державної території – являють собою взаємодоповнювальні складові однієї системи мирного регулювання міжнародних економічних відносин і базуються насамперед на принципі співпраці суб'єктів міжнародного економічного права. Слід відзначити і те, що значення згаданого принципу досить вагоме для міжнародного економічного права. Адже без такої матеріальної бази існування держави, якою є територія, неможлива жодна економічна діяльність і розвиток. Для міжнародного економічного права, принцип територіальної цілісності насамперед спрямований не лише на територію як простір, а на все навколишнє середовище, яке серед усього іншого включає і природні ресурси. Отже, природні ресурси держави недоторканні. Їх використання можливе в тих договірних рамках, які надасть і погодить країна-власник. Протиправне використання іншими державами чужих природних ресурсів заборонене. Отже, мета принципу полягає в тому, що він формує основоположні моменти при виробленні міжнародно-правових норм економічного характеру, які, у свою чергу, серед усього іншого покликані сприяти утвердженню державного суверенітету та територіальної цілісності держав.

Зазначене вище сприяє розвитку економічної співпраці між державами на основі взаємної згоди. Така вигода у використанні тієї чи іншої державної території не повинна завдавати шкоди іншим державам. Так, яскравим прикладом заподіяння шкоди території іншої держави була справа «Трейл Сметтер» між США і Канадою у 1935–1941 рр., що розглядалася міжнародним арбітражним трибуналом, суть якої полягала у відшкодуванні збитків, завданих сталеплавильною компанією Канади Сполученим Штатам Америки. У своєму рішенні арбітражний трибунал, зокрема, зазначив, що «відповідно до принципів міжнародного права жодна держава не має права використовувати свою територію чи дозволяти її використання таким чином, щоб це завдало шкоду території чи на території іншої держави власності і особам» [63]. За умови доведення вини та наявності факту завданої шкоди і відтак серйозних наслідків держава несе міжнародно-правову відповідальність.

Отже, принцип територіальної цілісності держав закріплює недоторканність державної території, включаючи все матеріальне середовище, яке охоплюється цим поняттям від прямого чи опосередкованого впливу з боку інших держав, а також забороняє використовувати чи дозволяти використовувати власну територію таким чином, щоб це завдало шкоди іншим суб'єктам міжнародного економічного права.

Для правильного розуміння принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань слід також дослідити, чи породжує цей принцип зобов'язання *erga omnes*. Міжнародне економічне право є однією з найбільш динамічних галузей міжнародного права. У цій галузі є своя специфіка. Явище глобалізації відображається в універсалізації міжнародного права, в появі нових зобов'язань *erga omnes*, а в цілому – у підвищенні відповідальності кожного члена міжнародного співтовариства за свої дії. Це ж явище глобалізації веде до активізації міжнародних відносин, до залучення в міжнародно-правове регулювання нових відносин. Явище глобалізації надає нового значення нормальному ходу всіх існуючих міжнародних відносин, демонструє нагальну необхідність запобігання не тільки військовій загрозі, а й економічній, екологічній і гуманітарній кризі. У сучасній науці міжнародного права є судження про те, що зобов'язання *erga omnes* впливають також з норм міжнародного економічного права, оскільки передбачені цими галузями міжнародного права терміни свідчать про регулювання відповідних правовідносин за рамками національних юрисдикцій держав, виводячи їх на міжнародно-правовий рівень.

У наукових працях усе частіше звертають увагу на необхідність забезпечення захисту громадських інтересів, що говорить про змінюється структурі міжнародного правового порядку. Помітну роль у розвитку цього процесу відіграє Міжнародний суд ООН. Загальновідомо, що саме в рішенні Міжнародного суду ООН у справі компанії «Барселона трекшн» вперше прозвучало поняття «зобов'язання *erga omnes*», що означає «зобов'язання держави перед міжнародною спільнотою в цілому». Тим самим Суд дав

визначення поняття «зобов'язання перед міжнародною спільнотою в цілому» разом із зобов'язаннями перед усіма державами, що володіють відповідними правами, на противагу поняття «взаємні зобов'язання однієї держави перед іншою державою» в рамках їх двосторонніх відносин, в яких відповідними правами володіє лише інша держава. Суд дійшов висновку, що з урахуванням важливості прав, про які йдеться, усі держави, які можуть розглядатися як такі, що мають законний інтерес до забезпечення свого захисту, беруть на себе зобов'язання *erga omnes* [46, с. 32].

З урахуванням зазначеного вище, наголосими: принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань є таким, що передбачає зобов'язання *erga omnes*, а саме – зобов'язання виконувати міжнародні зобов'язання. Цей принцип передбачає зобов'язання *erga omnes* та має бути віднесений до імперативних норм *jus cogens*.

На думку Р. А. Каламкаряна, є взаємозв'язок принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань і принципу справедливості, які забезпечують досягнення справедливих міжнародних договорів і справедливих рішень міжнародних органів на практиці, а також включення елементів справедливості та розумності в правотворчий і правозастосовчий процес [20, с. 26].

Характеризуючи зміст принципу міжнародного економічного права – принципу розвитку справедливої економічної співпраці, зазначимо, що будь-яке втілення цього принципу в міжнародних економічних відносинах безпосередньо пов'язане з такими загально визнаними принципами міжнародного економічного права, як принцип співпраці держав та їх суверенної рівності і спеціальним принципом – неприпустимості економічної дискримінації. Аналіз чинних міжнародно-правових актів дає змогу відзначити, що основні елементи змісту принципу було закріплено в Декларації 1970 року, загальних принципах ЮНКТАД 1 (п.п. 6, 7, 9, 10), Декларації про встановлення Нового міжнародного економічного порядку (п. 4 «б»), Хартії економічних прав і обов'язків держав (ст.ст. 3, 4, 6, 8, 9–14, 17, 21, 23, 24, 26, 28, 31). «Новий міжнародний економічний порядок повинен бути заснований на повній повазі таких принципів: ... б)

найширша співпраця всіх держав-членів міжнародного співтовариства, заснована на справедливості, наслідком чого можуть бути ліквідовані переважаючі в світі диспропорції і забезпечено процвітання для всіх» [16]. Важливими елементами змісту принципу розвитку справедливої економічної співпраці є: право кожної держави незалежно від її соціально-економічної системи брати участь у будь-якій формі економічної співпраці на основі рівноправності та взаємної вигоди й без будь-яких виявів дискримінації стосовно третіх держав. Наступний елемент – це те, що співпраця може відбуватися на будь-якому рівні: універсальному, міжрегіональному, регіональному, субрегіональному з урахуванням інтересів третіх держав. І, нарешті – кожна держава зобов'язана співпрацювати шляхом участі в міжнародних договорах чи міжнародних організаціях. Тобто держава не повинна ухилятися від участі в міжнародній співпраці, що має сприяти економічному прогресу країн і народів. Крім того, будь-яка держава повинна мати право брати участь у процесі прийняття рішень для врегулювання світових економічних проблем шляхом перебудови міжнародних економічних відносин і встановлення Нового міжнародного економічного порядку, держави, що розвиваються, мають діставати сприяння в їх економічному розвитку і право на отримання економічної допомоги («право економічного розвитку»).

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

3.1. Імплементация принципу добросовісного виконання зобов'язань в національне законодавство України

Важливе місце у правовій системі держави, яка констатує свій статус як правової і демократичної, належить загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, які на конституційному рівні визнаються частиною національного законодавства. Внаслідок цього такі принципи і норми визнаються не лише частиною правової системи держави, а й джерелами права. Україна, яка на конституційному рівні закріплює себе як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, визнає частиною національного законодавства чинні міжнародні договори, в яких закріплюються загальновизнані принципи та норми міжнародного права [8, с. 162].

Так, у статті 15 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV закріплено такі формулювання: «чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною...», «згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів...» [33]. При цьому стаття 16 зазначеного Закону має назву «виконання міжнародних договорів України».

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 року № 2411-VI серед принципів, на яких ґрунтується зовнішня політика, називає «сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань» [32].

Крім того, у перекладі українською мовою Статуту ООН, виданому Департаментом громадської інформації ООН (Представництво ООН в Україні) вживається термін «сумлінно»: «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують узяті на себе за цим Статутом зобов'язання» (стаття 2 Статуту ООН) [39, с. 8].

Натомість, в офіційному перекладі Віденської конвенції про право міжнародних договорів вжито термін «добросовісно»: «Кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» [11].

На нашу думку, така ситуація з невизначеністю термінології на рівні законодавства та перекладів міжнародних актів є неприйнятною і потребує вирішення шляхом уніфікації відповідної термінології, що використовується.

Варто відзначити, що види міжнародних договорів, які укладаються від імені України (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори України»), та види міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України, лише частково співпадають, адже не всі міжнародні договори, які укладаються від імені України, підлягають процедурі надання Верховною Радою України згоди на їх обов'язковість у формі ратифікації, приєднання чи прийняття.

Вважаємо, що з метою встановлення належних національних механізмів виконання міжнародних зобов'язань необхідно на рівні Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори України» вирішити питання про співвідношення з національним законодавством України міжнародних договорів України, які не підлягають наданню згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України, а також норм міжнародного звичаю, обов'язкових актів, рішень міжнародних організацій, міжнародних конференцій і нарад, рішень міжнародних судів тощо.

ЦК України визнав добросовісність серед загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) [43]. Отже, одна з визначальних складових правової природи добросовісності полягає у тому, що вона є принципом цивільного права.

Аналізуючи питання про добросовісність саме як про принцип цивільного права (та зобов'язального права зокрема), ми приєднуємось до тих вчених, які ставлять знак рівності між законодавчим терміном «загальна засада» та теоретичним поняттям «принцип» [2, с. 88].

В. П. Грибанов робить висновок про те, що правовий принцип – це керівна засада соціалістичного права, його основні витoki, які виражають об'єктивні

закономірності, тенденції й потреби суспільства, що визначають сутність всієї системи, галузі або інституту права і мають в силу свого правового закріплення загальнообов'язкове значення [37, с. 24]. С. С. Алексєєв також відзначає, що в принципах розкривається зміст права, уся правова система: у них безпосередньо виявляється сутність права, його основи, закономірності, тенденції і потреби громадського життя [1, с. 98]. Отже, принципи цивільного права є носієм його керівних ідей, а також відображають його основний зміст і сутність. Більш того, принципи є індикатором ключових змін, які відбуваються в економічній і суспільній сферах, а тому є категоріями змінними. Так, В. Ф. Яковлев пише, що принципи цивільного права в різних правових системах істотно різняться залежно від того, що собою представляють відносини власності в даному суспільстві і якій економічній політиці держава проводить в області відносин власності тощо [14, с. 19]. У зв'язку із цим важливо зазначити, що в перших редакціях проекту ЦК України вимоги добросовісності розглядались виключно як інституційний принцип зобов'язального права, але поступово трансформувались та були розповсюджені на всі цивільно-правові відносини.

Таким чином, закріплення в новому цивільному законодавстві України загальногалузевого принципу добросовісності як однієї з керівних основних ідей вказує на якісне ідеологічне переосмислення ролі цивільного права в сучасних економічних і соціальних умовах, на посилення диспозитивних і приватно-правових засад регулювання, що найбільше відповідає вимогам обороту та ринкової економіки.

Отже, усі наведені вище характеристики принципів права рівною мірою стосуються засад добросовісності. Усі цивільно-правові відносини, у тому числі – і договірні зобов'язання, регулюються добросовісністю, яка є однією з головних ознак цивільного права, а також одним із ключових елементів механізму правового регулювання цивільних правовідносин.

Вчені-розробники ЦК України вважають нормативне визнання категорії добросовісності засвідченням того, що джерелом походження приватного права є *природне право*. Воно складається з норм і принципів, які визначають поведінку

людей у суспільстві незалежно від позитивного права. На думку вчених, перелічені у ст. 3 ЦК України принципи за своєю природою є приписами природного права. Їх природно-правовий характер не втрачається і в разі їх оформлення в позитивному праві. По-перше, зміст цих принципів не може вбачатися лише в текстах позитивного права. По-друге, обмеження, встановлені законом щодо дії цих принципів, мають відповідати критеріям природного права, а саме розумності, раціональності, суспільній необхідності, пропорційності тощо [44, с. 9].

Розглядаючи питання про правову природу та місце принципу добросовісності в цивільному праві, необхідно підкреслити, що він є не лише нормою прямої дії, а також джерелом усунення прогалин і недоліків у позитивному цивільному праві України. Так, відповідно до ч. 2 ст. 8 ЦК України, у разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права). ЦПК України прямо зобов'язує суди застосовувати аналогію закону і аналогію права: що у випадку, коли спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права).

Пряме застосування принципів, закріплених у ЦК України, є одним із способів виправлення недоліків у формулюваннях положень актів цивільного законодавства. Водночас у безпосередньому застосуванні принципів, у тому числі добросовісності, треба виявляти граничну обережність, особливо при їх застосуванні всупереч конкретним положенням законодавчих актів, що формулюють права і обов'язки сторін. Т. В. Боднар вказує на те, що закріплені в ЦК України принципи добросовісності, справедливості, розумності мають цілком конкретну практичну спрямованість, оскільки є нормами прямої дії та досить часто виступають регуляторами поведінки суб'єктів зобов'язання (ст. 660, ч. 3 ст. 749, ч. 1 ст. 847, ч. 2 ст. 903, ст. 1146 ЦК тощо) [7, с. 36].

Презумпція добросовісності має прямо передбачену в ЦК України підставу для її застосування. Згідно з ч. 5 ст. 12 ЦК України поведінка особи вважається добросовісною лише у випадку, якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного здійснення особою свого права і якщо добросовісність особи не доведена судом. Враховуючи, що нині діюче законодавство України та доктрина цивільного права не дають чіткої відповіді на питання про те, які саме склади недобросовісної поведінки учасників цивільних правовідносин мають бути враховані при застосуванні ч. 2 ст. 15 ЦК України, подальші дослідження проблеми презумпції добросовісності мають розвиватись саме у вказаному напрямі [41, с. 49].

Незважаючи на традиційно приватно-правову природу концепції добросовісності, посилюється тенденція запозичення цієї категорії певними галузями публічного права. У першу чергу це стосується податкового права. У податковому праві концепція добросовісності платників податків набула останнім часом значного поширення і активно дискутується [10, с. 62].

Принцип добросовісності закріплений у цивільному процесуальному та господарському процесуальному законодавстві України як загальнообов'язковий критерій поведінки сторін процесу. Він є важливою гарантією швидкого та справедливого судочинства, але водночас потребує удосконалення та більш детальної розробки в наведених галузях права [30, с. 119]. Тут також важливо підкреслити, що Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень визначив добросовісність як загальноправовий принцип [36].

Крім того, принцип добросовісності отримав своє закріплення не лише в деяких сферах публічного права на національному рівні, а й у міжнародному публічному праві. На рівні відносин держав та інших суб'єктів міжнародного права передбачається добросовісне виконання зобов'язань, що впливають із загальноновизнаних принципів і норм сучасного міжнародного права.

Таким чином, унікальність і широка функціональність принципу добросовісності також зумовлюють тенденції його поширення та застосування в галузях публічного права, зокрема, у процесуальному, податковому,

міжнародному публічному праві, в яких ця концепція набуває свої специфічні ознаки. Це дає змогу говорити про те, що добросовісність, яка традиційно має приватно-правове коріння, надалі набуває ознак універсального міжгалузевого правового принципу.

3.2. Принцип добросовісного виконання зобов'язань в умовах глобалізації

Сучасне міжнародне право являє собою систему норм у вигляді складного правового комплексу, що регулює не тільки міждержавні та інші міжнародні відносини, а й певні внутрішньодержавні відносини. Сфера застосування міжнародного права розширюється під впливом впливу на правові норми широкого кола об'єктивних факторів, у тому числі глобалізації міжнародного життя, інтернаціоналізації багатьох внутрішньодержавних норм і інститутів, зближення міжнародного права і ряду інститутів національного права в зв'язку з регулюванням однотипних суспільних відносин, розвитком демократичних принципів забезпечення прав людини і основних свобод; досягнень науково-технічного прогресу, що створює умови для міжнародно-правового регулювання нових сфер співпраці.

До об'єктивних факторів також варто віднести різнобічну міжнародну господарську, економічну та політичну інтеграцію; усунення ідеологічного протистояння на міжнародній арені, що ознаменувало припинення «холодної війни»; посилення впливу міжнародних міждержавних організацій на розвиток міжнародного права; усвідомлення людством своєї єдності у вирішенні глобальних проблем (наприклад, у галузі вирішення питань енергетики, забезпечення продовольством, боротьби з міжнародним тероризмом та корупцією); посилення впливу міжнародного співтовариства держав у цілому на рішення міжнародних проблем.

Одним із завдань міжнародного співтовариства держав має стати завдання розвитку позитивних сторін глобалізації та протидії її негативним проявам. Поряд

з певними благами, які охоплюють розширення спілкування між народами і державами, глобалізація створює загрозу руйнування в соціальній сфері, в ряді випадків сприяє впровадженню культу сили, прояву міжнародного тероризму, транснаціональної злочинності, корупції. Такі прояви глобалізації суперечать інтересам людства. Глобалізація повинна розвиватися в рамках принципів і норм міжнародного права і ґрунтуватися на демократичних основах національного права держав. «Глобалізація без опори на право як всередині національних держав, так і в міжнародних відносинах породжує свавілля і порушення прав людини, зафіксованих у міжнародних документах, конституціях і законодавстві різних країн» [31, с. 7].

З огляду на це необхідна діяльність держав по створенню таких умов, при яких би розвивалася глобалізація, заснована на ефективному здійсненні рівності, справедливості, забезпечення інтересів всіх країн і народів, формуванні багатопольярного світу на основі верховенства права. Таким чином можна забезпечити інтереси міжнародного співтовариства держав у цілому [24, с. 174]. При цьому відкриваються можливості ефективного функціонування міжнародного права в умовах глобалізації, коли воно відповідає потребам як глобалізаційні цих процесів, так і можливості безпосереднього пристосування цих процесів до потреб самого міжнародного права. Важливо відзначити, що в умовах глобалізації, однією з основ якої є дія загального принципу – принципу верховенства права, зберігаються і розвиваються загальновизнані принципи і норми міжнародного права, закладені в найважливішому документі сучасності – Статуті ООН та інших міжнародних актах.

До таких принципів належить імперативна вимога сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Цей принцип поряд з іншими умовами, визначеними міжнародним правом, займає вищий щабель в ієрархії норм міжнародного права. Його зміст пов'язаний з такими положеннями, як обов'язковість виконання взятих сторонами міжнародно-правових зобов'язань; сумлінність їх виконання; виконання договірних зобов'язань, що впливають з кожної чинної угоди; неприпустимість довільної односторонньої відмови від взятих за договором

зобов'язань, юридична відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань. Зазначені положення є основоположними для затвердження міжнародного правопорядку і безпеки в світі. У цій сфері проблемним питанням є визначення механізму координаційно-владних дій держав, пов'язаних із забезпеченням функціонування міжнародного права та обліком його загально визнаних принципів і норм.

Звісно прийняття організаційних заходів щодо реалізації норм міжнародного права має бути пов'язано зі зростаючою роллю національного аспекту цих норм. У зв'язку з цим предметом регулювання міжнародного права як складного правового комплексу є не тільки міждержавні й інші міжнародні відносини, а й, як уже говорилося, певні внутрішньодержавні відносини. Як вважає відомий дослідник Х. Харт, існує необхідність дослідження концепцій та інтересів, пов'язаних правом в їх взаємодії [50, с. 235]. На думку видатного вченого І. Лукашука, суттєвою ознакою механізму дії права міжнародного співтовариства є розширення його впливу на національне право і значне зростання ролі національних правових норм у здійсненні міжнародно-правових норм. Процес інтернаціоналізації міжнародного права доповнюється процесом його «доместикації», коли все більша кількість міжнародних норм повинна отримати остаточну реалізацію в сфері національної юрисдикції [25, с. 345]. Таким чином, у глобалізованому світі юридичне закріплення співпраці держав продовжує розвиватися за допомогою взаємодії двох систем норм: міжнародно-правових і національно-правових. Глобалізація прискорює цю взаємодію, породжуючи все більшу необхідність прийняття таких заходів, як розробка засобів управління глобальними процесами, що є характерною особливістю сучасного міжнародного правопорядку.

Принцип добросовісного виконання зобов'язань в зв'язку з цим покликаний визначати спосіб реалізації міжнародних норм, а закладена в нього категорія «добросовісність» має виступати в якості зовнішньої оцінки поведінки сторін зобов'язання. Однак, оскільки добросовісна поведінка сторін зобов'язання перебуває в прямій залежності від незловживання правами, наданими конкретним

міжнародним договором або міжнародним правом у цілому в силу договірної правоздатності, необхідними є юридичні критерії оцінки поведінки сторін договору. Доцільність виділення й аналізу таких критеріїв обумовлена сумнівами одних учасників міжнародного договору щодо добросовісності виконання зобов'язань іншими учасниками. Передбачуваний нормальний перебіг договірних відносин не породжує таких сумнівів.

Разом із тим виконання зобов'язань за міжнародними договорами – процес, обумовлений цілою низкою самостійних правових процедур (таких, наприклад, як тлумачення договірних положень), які передбачають певний набір процесуальних прав і обов'язків учасників міжнародного договору, реалізація яких повинна здійснюватися добросовісно. Ця обставина пояснює необхідність предметного аналізу такої обумовленості, виділення чітких юридичних критеріїв оцінки (так званих тестів) добросовісного користування правами і виконання обов'язків, що виникають у процесі виконання міжнародних зобов'язань.

Отже, умови добросовісного виконання міжнародних зобов'язань необхідні для відмежування правомірної поведінки сторін зобов'язання від зловживань і виступають в якості правил, що забезпечують виконання міжнародних зобов'язань. Під умовами сумлінного виконання міжнародних зобов'язань можна розуміти детерміновані незалежним (суверенною) статусом учасників відносин і врегульовані нормами міжнародного права правила виконання міжнародних зобов'язань, що забезпечують сумлінну поведінку сторін зобов'язання і гарантують від зловживань правами, що належать цим сторонам у силу правоздатності.

ВИСНОВКИ

У роботі наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми щодо всебічного та об'єктивного вивчення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань та особливості застосування зазначеного принципу в міжнародному економічному праві. Проведене дослідження дало можливість сформулювати низку висновків та узагальнень, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Виявлено особливості еволюції принципу добросовісного виконання зобов'язань. Досліджуючи виникнення та розвиток принципу добросовісності як звичаєво-правової норми, ми дійшли висновку, що, виникнувши в давньоримському праві як архаїчний звичай, принцип добросовісності (*bona fides*) внаслідок розширення свого змісту в едиктах преторів, в Дигестах та інституціях відомих римських юристів (Гай, Юстиніан і ін.) поширив сферу свого регулювання на більшу частину правовідносин. Надалі, під дією національних норм і в різний період часу, цей принцип еволюціонував через німецький звичай у поняття «*treu und Glauben*» (віра і довіра), яке нині вживається в німецькому праві. В англійському праві ця норма визначилася через торговий звичай як «*good faith*» (добросовісність). На сучасному етапі принцип добросовісності в міжнародному праві функціонує в якості загальноновизнаної норми поведінки суб'єктів публічних правовідносин і був закріплений у положеннях таких основних правових джерел: Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. Заключний Акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 1975 року, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.

2. Визначено поняття і нормативний зміст принципу добросовісного виконання зобов'язань. Добросовісність у міжнародному праві є правовою нормою, на основі якої будуються всі відносини як приватних, так і публічних суб'єктів міжнародного права відповідно до єдиних вимог, за якими: 1) виконання

договору не повинно порушувати прав і обов'язків іншої сторони і третіх осіб; 2) дії сторін повинні виключати обман, скритність, спроби ввести в оману, скористатися залежним становищем іншої сторони; 3) угода повинна бути виконана у відповідності з цілями і об'єктом договору; 4) не допускається одностороння відмова від договору, якщо інша сторона вже виконала всі або частину своїх зобов'язань, а також відмова від дій або юридичної ситуації, в реалізації і створенні яких вона брала найактивнішу участь; 5) не допускається лише формальне виконання взятого зобов'язання. Будь-яке використання прав у порушенні перерахованих умов принципу добросовісності розцінюється як зловживання правом.

Запропоновано принцип добросовісного виконання зобов'язань у міжнародному економічному праві визначити як загальновизнану, універсальну, системотворчу та основоположну норму міжнародного економічного права, яка відображає зобов'язання суб'єктів міжнародного економічного права добросовісно виконувати відповідно до міжнародного права взяті ними міжнародно-правові зобов'язання та яка має визначальне значення для гарантування міжнародного миру, міжнародної безпеки, для реалізації принципів та інших норм міжнародного економічного права.

3. Охарактеризовано дотримання принципу добросовісного виконання зобов'язань в контексті принципу *pacta sunt servanda*. Встановлено, що зазначений принцип утвердився в сучасному міжнародному праві як *jus cogens*; імперативний характер принципу виступає однією з основ обов'язковості міжнародних договорів, так само як і погоджувальна природа самих договірних норм, принцип є концентрацією уявлень про обов'язковість виконання міжнародних договірних зобов'язань і має універсальний характер; він також виступає основною передумовою формування інституційного механізму забезпечення виконання зобов'язань за міжнародними договорами, що гарантує обов'язковість міжнародних договорів.

Встановлено, що принцип *pacta sunt servanda* став історичною основою, складовою частиною принципу добросовісного виконання міжнародних

зобов'язань, з якої він виник та отримав свій подальший розвиток. З утвердженням міжнародного права як договірною утверджувався і принцип *pacta sunt servanda*. У сучасному міжнародному праві з урахуванням тенденцій до розширення його джерел, на рівні міжнародних актів нормативного характеру, а також у сучасній доктрині міжнародного права та практиці міжнародних судових інституцій, закріплено принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, який стосується всіх зобов'язань з міжнародного права, незалежно від джерел їх закріплення.

4. Встановлено особливості співвідношення принципу добросовісного виконання зобов'язань з іншими принципами міжнародного економічного права. Обґрунтовано, що принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань взаємопов'язаний з іншими основними принципами міжнародного права, є необхідним для реалізації цих принципів і водночас проявляє свій зміст і знаходить свою реалізацію через взаємозв'язок із ними. Принципи, прийняті в Статуті ООН, Декларації 1970 року, Заключному акті 1975 року та інших документах міжнародно-правового характеру, є критерієм правомірності всіх інших норм міжнародного економічного права. Тобто незалежно від того, чи закріплена норма двосторонніми чи окремими, відповідно, регіональними актами, зокрема, міжнародними договорами в якій би то не було формі – загальновизнані принципи однаково залишаються критерієм правомірності існування цих норм. Кожен принцип характеризується певними складовими елементами. Ці елементи в своїй сукупності формують міжнародно-правовий зміст принципів. Для міжнародного економічного права головним є наявність економічної складової в їх змісті. Саме їх економічна складова позначається на формуванні в подальшому спеціальних принципів на галузевому рівні. За умов відсутності цього злагодженого, взаємодоповнювального механізму загальновизнаних і спеціальних принципів, існування регулятивного механізму в міжнародному економічному праві було б неможливим, а відтак неможливим було б й існування всієї галузі. Саме загальновизнані принципи міжнародного економічного права є тими міжнародно-правовими нормами, які закладають основи формування відповідної

галузі міжнародного права. Інші норми галузі не можуть їм суперечити, а можуть лише продовжувати втілювати ідею, що була ними закладена. Таким чином, лише чітке дотримання загально визнаних принципів на галузевому та інституційному рівнях – запорука існування комплексу норм усєї галузі, головне ядро якої формують саме загально визнані принципи міжнародного права.

5. Виявлено особливості імплементації принципу в національне законодавство України. З'ясовано, що реалізація принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань залежить від імплементації міжнародно-правових норм, яка здійснюється як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. У сучасному міжнародному праві, за загальним правилом, держава самостійно визначає та обирає засоби та способи виконання міжнародних зобов'язань, забезпечуючи при цьому, щоб виконання міжнародних зобов'язань здійснювалось згідно з принципом добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

6. Визначено тенденції принципу добросовісного виконання зобов'язань в умовах глобалізації. Встановлено, що законодавство, доктрина й правозастосовча практика зарубіжних країн у частині застосування добросовісності в регулюванні правовідносин мають давній досвід і змістовні напрацювання. Аналіз відповідних джерел є необхідною передумовою для аналогічної наукової, законодавчої та правозастосовчої роботи в Україні. Однак об'єктивною є та обставина, що зарубіжний досвід має, в першу чергу, пізнавальний характер, і відсутні підстави для широкої імплементації в чинне законодавство України напрацювань зарубіжної науки та законодавства. Це пов'язано з тим, що кожна національна правова система має притаманні лише їй особливості, а унікальні підходи до врегулювання окремих правових інститутів і концепцій, зокрема, принципу добросовісності, не можуть бути відірвані від загального національного правового середовища та перенесені в іншу правову дійсність. Участь України у міжнародних зобов'язаннях має базуватись на принципі співробітництва держав одна з одною відповідно до Статуту ООН та добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – Т. I. – М. : Юрид. Лит., 1981. – 312 с.
2. Асланян Н. П. Основные начала российского частного права / Н. П. Асланян. – Иркутск : Изд-во ИГЭА, 2011. – 270 с.
3. Баймуратов М. О. Міжнародне право: підручник / М. О. Баймуратов. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 424 с.
4. Богатчук Д. П. Нормативне закріплення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань та його співвідношення з нормою «*pacta sunt servanda*» / Д. П. Богатчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2016. – Вип. 36. – Т. 2. – С. 179–182.
5. Богатчук Д. П. Щодо віднесення добросовісного виконання зобов'язань до основних принципів сучасного міжнародного права / Д. П. Богатчук // Прикарпатський юридичний вісник. – 2017. – Вип. 6 (21). – Т. 2. – С. 168–172.
6. Богатчук Д. П. Щодо деяких питань стосовно змісту принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань / Д. П. Богатчук // International Scientific Conference «Modern Jurisprudence of the European Union: the Interaction of Law, Rulemaking and Practice»: Conference Proceedings, Lublin, Republic of Poland, 17 April 2018. – Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. – Pp. 197–199.
7. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві / Т. В. Боднар. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 272 с.
8. Ватрас В. А. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права як джерела публічного та приватного права / В. А. Ватрас // Приватне право і підприємництво. – 2016. – Вип. 15. – С. 162–166.
9. Венская конвенция о договорах международной купли-продажи товаров (CISG). Постатейний коментарий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cisg.ru/content/cisg_text.php?id=7.

10. Винницький Д. В. Принцип добросовестности и злоупотребления правом в сфере налогообложения / Д. В. Винницький // Право и экономика. – 2013. – №1. – С. 59–64.

11. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – №17. – Ст. 343.

12. Гарридо М. Римское частное право: каузы, иски, институты. Статут / М. Гарридо. – М., 2005. – 812 с.

13. Георгіца А. З. Міжнародне публічне право: заг. частина / А. З. Георгіца. – Чернівці : Рута, 1995. – 230 с.

14. Гражданское право: Учебник / под общ. ред. В. Ф. Яковлева. – М. : Изд-во РАГС, 2013. – 503 с.

15. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций от 24 октября 1970 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569

16. Декларация про встановлення Нового міжнародного економічного порядку // Международное право в документах : учеб. пособие / [сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков]. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ООО Полиграф Опт, 2004. – С. 321–325.

17. Європейський суд з прав людини у справі Матос е Сільва, ЛДА та інші проти Португалії // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 3. – С. 279.

18. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія / О. В. Задорожній; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. – Київ : К. І. С., 2015. – 712 с.

19. Історія приватного (цивільного) права Європи: частина 1 / ред. Є. О. Харитонов // Витоки. – Одеса, 1999. – 292 с.

20. Каламкарян Р. А. Принцип добросовестности в современном международном праве. АН СССР. Ин-т государства и права / Р. А. Каламкарян. – Москва : Наука, 1991. – 188 с.
21. Київець О. В. Джерела міжнародного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / О. В. Київець; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2012. – 460 с.
22. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003
23. Курс международного права: Основные принципы международного права : в 7 т. / [рецензенты Г. П. Жуков, Д. И. Фельдман, В. Н. Лихачев]. – М. : Наука, 1989–1993. – Т. 2. – 1989. – 240 с.
24. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право. XXI век / И. И. Лукашук. – М., 2000. – 429 с.
25. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть / И. И. Лукашук. – М., 1997. – 544 с.
26. Международное право: учебник / под ред. Н. Т. Блатовой, Л. А. Моджорян. – Москва : Юрид.лит., 1979. – 584 с.
27. Мережко А. А. Договор в частном праве / А. А. Мережко. – К. : Юстиниан, 2003. – 176 с.
28. Міжнародне економічне право : підручник / [В. Опришко, А. Коста, К. Квінтано та ін.]. – К. : КНЕУ, 2006. – 496 с.
29. Общеизвестные нормы в современном международном праве / [Н. Н. Ульянова, В. И. Евинтов и др.]. – К. : Наукова думка, 1984. – 264 с.
30. Павленко Д. Г. Добросовісність сторін як принцип господарського процесуального права / Д. Г. Павленко // Юридичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 118–119.
31. Права человека и процесс глобализации современного мира / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М., 2005. – 464 с.

32. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01 липня 2010 року № 2411-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-1>

33. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

34. Резолюція ГА ООН «Про відповідальність держави за міжнародно-протиправні діяння» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/237428/A_RES_-56_83RU.pdf?sequence=5

35. Римское частное право. Учебник для вузов / ред. Д. В. Дождев. – М., 2006. – 704 с.

36. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес) // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 6. – С. 6–16.

37. Советское гражданское право: Учебник / Отв. ред. В. П. Грибанов, С. М. Корнеев. – М., 1979. – Т. 1. – 460 с.

38. Соловьев В. А. Гражданский кодекс Германии (история, система, институты): Учеб. пособие / В. А. Соловьев. – 6-е изд. перераб. и доп. – М. : Юристь, 2014. – 95 с.

39. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

40. Тиунов О. И. Принцип соблюдения международных обязательств / О. И. Тиунов. – М. : Международные отношения, 1979. – 184 с.

41. Толстой Ю. К. Принципы гражданского права / Ю. К. Толстой // Правоведение. – 1992. – № 2. – С. 49–53

42. Ушаков Н. А. Правовое регулирование использования силы в международных отношениях : монография / Н. А. Ушаков. – М. : Международные отношения, 1997. – 96 с.

43. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№40–44. – С. 356.
44. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К. : Істина, 2004. – 928 с.
45. Шумилов В. М. Международное экономическое право : в 2 кн. / В. М. Шумилов. – М. : ООО Дека, 2002–2002. – Кн. 2. – 2002. – 480 с.
46. Case concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain). Judgment of 5 February 1970 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf>
47. Franco F. Uniform Interpretation of the 1980 Uniform Sales Law / F. Franco // Georgia Journal of International and Comparative Law. – 1994-95. – P. 192–208.
48. GATT Doc LT/UR/A-1A/1/GATT/U/4 (15 April 1994) Understanding on the Interpretation of Article XXIV of the General Agreement on Tariffs and Trade.
49. Good Faith in European Contract Law / Edited by R. Zimmermann, S. Whittaker. – Cambridge University Press, 2009. – 762 p.
50. Hart H. L. A. The Concept of Law / H. L. A. Hart. – 2nd edition. – Oxford. – 380 p.
51. John O. Honnold, Documentary History of the Uniform Law for International Sales / O. John. – Springer, 1989.
52. Lukashuk I. I. The Principle Pacta Sunt Servanda and the Nature of Obligation Under International Law / I. I. Lukashuk // The American Journal of International Law. – 1989. – Vol. 83, No. 3. – P. 513–518.
53. Malcolm N. Shaw, International Law / N. Malcolm. – 6th edition. – Cambridge University Press, 2008. – 1017 p.
54. McRae D. M. Comments on Dr. Claus-Dieter Ehlermann's Lecture / D. M. McRae // American Society of International Law Proceedings. – 2003.
55. Mitchell A. D. Legal Principles in WTO Disputes / A. D. Mitchell. – Cambridge University Press, 2007. – 366 p.

56. Musy A. M. The Good Faith Principle in Contract Law and the Precontractual Duty to Disclose: Comparative Analysis of New Differences in Legal Cultures [Электронный ресурс] / А. М. Musy. – Режим доступа: <http://www.icer.it/docs/wp2000/Musy192000.pdf>.

57. Peter Schlechtriem, Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG), 61 (Geoffrey Thomas trans., Clarendon Press 2d ed.). 1998.

58. Prosecutor v. Anto Furundzija. Judgment of 10 December 1998 // United Nations. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: website. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf>

59. Réczei L. The Rules of the Convention Relating to its Field of Application and to its Interpretatio / L. Réczei // Problems of Unification of International Sales Law, 1980. – P. 86.

60. Sim D. The Scope and Application of Good Faith in the Vienna Convention on Contracts for the International Sale of Goods [Электронный ресурс] / D. Sim. – Режим доступа: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/sim1.html#iv>

61. Tetley W. Good Faith in Contract, Particularly in the Contracts of Arbitration and Chartering / W. Tetley // JMLC, №35, 2004. – P. 561–616.

62. The Uniform Commercial Code of The USA [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.cornell.edu/ucc/ucc.table.html>.

63. UN Reports of international arbitral awards. N/Y., 1949. – Vol. 3, p. 1965.

64. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, April 11, 1980, S. Treaty Doc. No. 98-9 (1983) 19 I.L.M. 668 (1980).

65. Verdross A. Die bona fides als Grundlage des Volkerrechts / A. Verdross // Gegenwarts probleme des internationalen Rechts und der Rechtsphilosophie. – 1953. – Bd. 29. – 545 s.

66. Virally M. Good Faith in Public International Law 77 / M. Virally // American Journal of International Law. – 1983. – P. 130–134.

67. Waldock H. Third Report on the law of treaties. Extract from the Yearbook of the International Law Commission [Электронный ресурс] / H. Waldock. – 1964. – Vol. II. – Режим доступа: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_167.pdf

68. WT/DS192/AB/R, United States – Transitional Safeguard Measure on Combed Cotton Yarn from Pakistan – Appellate Body Report, circulated 8 October, 2002.